

KUTATÁS

ZSUPÁN EDINA

A CORVINA KÖNYVTÁR „ELSŐ CÍMERFESTŐJE”: STÍLUSHŰSÉG ÉS IMITÁCIÓ*

A PHILOSTRATUS- ÉS A RANSANUS-CORVINA PROVENIENCIÁJÁHOZ

A közelmúltban két szerényebb díszítésű corvina leírását kellett elvégezni egy katalógus¹ számára, amelyhez hozzátartozott az illumináció bemutatása is. Ez a feladat késztetett arra, hogy megkísérleljem részleteiben áttekinteni az „első címerfestő” budai tevékenységét. Az elemzés néhány olyan jelenséghez vezetett el, amely talán gazdagíthatja a miniatorról mind ez idáig kialakult képet.

* * *

Az Österreichische Nationalbibliothek két corvinája, a Marcellinus comes és más későantik (főként ibériai) szerzők a *de viris illustribus*-hagyományba illeszkedő műveit tartalmazó kötet (Cod. 138), valamint Statius *Silvae*-inek másolata (Cod. 140) első lépésként könnyen besorolható az „első címerfestő” egyszerű munkái közé.²

Mindkét másolat különleges itáliai darab. Az utóbbi (Cod. 140) elegáns firenzei tudós körökből származik. Scriptora Nastagio Vespucci (1426–1482), korrektora Piero Cennini volt, a másolat előképül pedig az „eredeti kézirat” szolgált, az a kódex tehát, amelyben Poggio Bracciolini 1417-ben a humanista világ számára „újra felfedezte” Statius e finom művészettel megírt és a római életről oly izgalmas képet nyújtó ciklusát³. A teljesen kifestetlen és valószínűleg bekötetlen másolat minden bizonnyal az 1467-ben és 1468-ban Firenzében tartózkodó Garázda Péter⁴ közvetítésével került Magyarországra, aki mind a Vespucci-testvérekkel – Nastagióval és Giorgio Antonióval –, mind Cenninivel⁵ baráti kapcsolatban állt. A kézirat magyar vonatkozású különlegessége, hogy olyan darab, amely címer segítségével is kapcsolatba hozható Garázda Péter személyével.

A kódex díszítése teljes egészében az „első címerfestő” keze munkája: a benne található öt művet biztos kézzel megrajzolt, szépen ívelt, aranyozott majuszkulái választják el egymástól, amelyeket a mester szívesen helyez sötétkék vagy krapplakkvörös háttér elé. A címlapon az iniciáléhoz rövid széldísz is csatlakozik, amely kék és vörös virágfejekből, zöld levelekből áll. A széldísz sugaras aranytallérok és finom tollrajzos díszítés kíséri. A címlap illuminációját a lap alján található címer – Mátyás magyar és cseh királyi címere – és az azt körülvevő, a széldísz stílusában tartott díszítés teszi teljessé.

A másik corvina, a késő római történeti jellegű műveket tartalmazó kézirat (Bécs, ÖNB, Cod. 138) minden bizonnyal a cortonai Santa Margherita obszerváns ferences konvent produktuma, létrejött a konvent egyik tudós szerzetese, Marco di Michele Basilis működésével állhat kapcsolatban.⁶ A Statius-másolattól eltérően ennek a kéziratnak az illuminációja részben már Itáliában is készen volt, azonban kifestése valamilyen oknál fogva félbeszakadt, és csupán Magyarországon vált teljessé – az „első címerfestő” közreműködésének köszönhetően. A képzet azonban ebben a kódexben jóval bonyolultabb. A címlapon könnyűszerrel felismerhetjük az „első címerfestő” fent leírt „virágos” stílusát, azonban a kismester ezúttal a kódex belsejében is működött. Csupán gondos elemzés segítségével – amelyben az aranyozás és az ultramarín minősége, valamint utóbbi különféle árnyalatai is nagy szerepet játszottak – lehetett egymástól elválasztani az eredeti itáliai rétegeket és az „első címerfestő” kiegészítéseit.⁷ A kismester ebben a kódexben ugyanis másféle eljáráshoz folyamodott: nem a saját stílusában alkotott, hanem megpróbált alkalmazkodni a már meglévő díszítés – jelen esetben firenzei *bianchi girari* – stí-

lusához, és a maga módján imitálni azt. Ennek köszönhetően keze rejtve maradt a felületes szemlélő előtt. Csupán nagyon finom, apró jegyek, akaratlanul is mindig ugyanúgy húzott vonalak (görbület, vastagság, kitöltés, lendület, hosszúság stb.) tették lehetővé a kiegészítések egyértelmű attribúcióját.

Az alábbi tanulmányban az „első címerfestő” stílusának, oeuvre-jének összefoglalása mellett néhány hasonló, az imitáció eszközével elért jelenséget szeretnénk bemutatni, amelyek talán árnyalhatják a kismester budai munkálkodásáról alkotott képet.

A kutatás már korábban is ismert két olyan, az „első címerfestőtől” származó illuminációt, a modenai Alberti- (Modena, Biblioteca Estense Universitaria [a továbbiakban: BEU], ms. Lat. 419 = α.O.3.8, 1. kép) és a párizsi Ambrosius-corvinát; Párizs, Bibliothèque nationale de France [a továbbiakban: BnF], Cod. Latin 1767, képe: A holló jegyében... [l. 27. j.] 144.), amely több szempontból is meghaladta a címer- és virágos bordúrszakasz-fes-

tést. Ám ezek a kódexek inkább kivételként jelentek meg munkái között, és a kismesterről alkotott képet alapvetően nem befolyásolták.

A két bécsi corvina még egy fontos körülményre világít rá. Arra, hogy a Corvina Könyvtár sajátos viszonyainak köszönhetően a másolás és a kifestés egymástól független (időben és térben elváló) mozzanatok is lehettek. (Mindkét fent bemutatott kódex másolata 1470 körül keletkezett. Illuminálásukra azonban csupán jóval később, valószínűleg – miként látni fogjuk – az 1480-as évek legvégén került sor.) Az első címerfestő – és tulajdonképpen minden Budán működő miniátor – működésének, munkáinak datálása során ezt a jelenséget messzeemenően figyelembe kell vennünk. A korábbi kutatás ezzel a lehetőséggel egyáltalán nem számolt,⁸ és jórészt ennek köszönhető, hogy a címerekre, kötésekre, miniátorok működésére vonatkozó datálási próbálkozások nem, vagy csupán részben vezettek eredményre.

AZ „ELSŐ CÍMERFESTŐ”

Az ún. „első címerfestő” alakját és a Corvina Könyvtáron belüli oeuvre-jét Hoffmann Edith határozta meg először.⁹ Szükségnevét onnan kapta, hogy elsősorban címereket – Mátyás címereit – festett a címlapokra. Jellemző rá a szélesebb címerpajzs, a testesebb és nagyobb fejű oroszlán, a túl nagy korona az oroszlán fején, valamint az, hogy a szív-pajzs hollója mindig háromlevelű ágon ül.¹⁰

Megkülönböztetendő a „második címerfestőtől”, aki karcsúbb alakokkal dolgozott, a heraldika által előírt ezüstszínt többnyire fehérrel helyettesítette, a címerpajzs két oldala mellett pedig rendszerint feltüntette az M és A nagybetűket. (A két szigla feloldására két megoldási javaslat született: Matthias Augustus vagy MATthias. A besançon-i Dionysius Areopagita-corvina címlapján szereplő sziglapár az első értelmezést valószínűsíti, ugyanis ott mindkét nagybetű fölött található egy-egy rövidítésjel. Ez arra utal, hogy a miniátor a két sziglát két külön szóként fogta fel.¹¹)

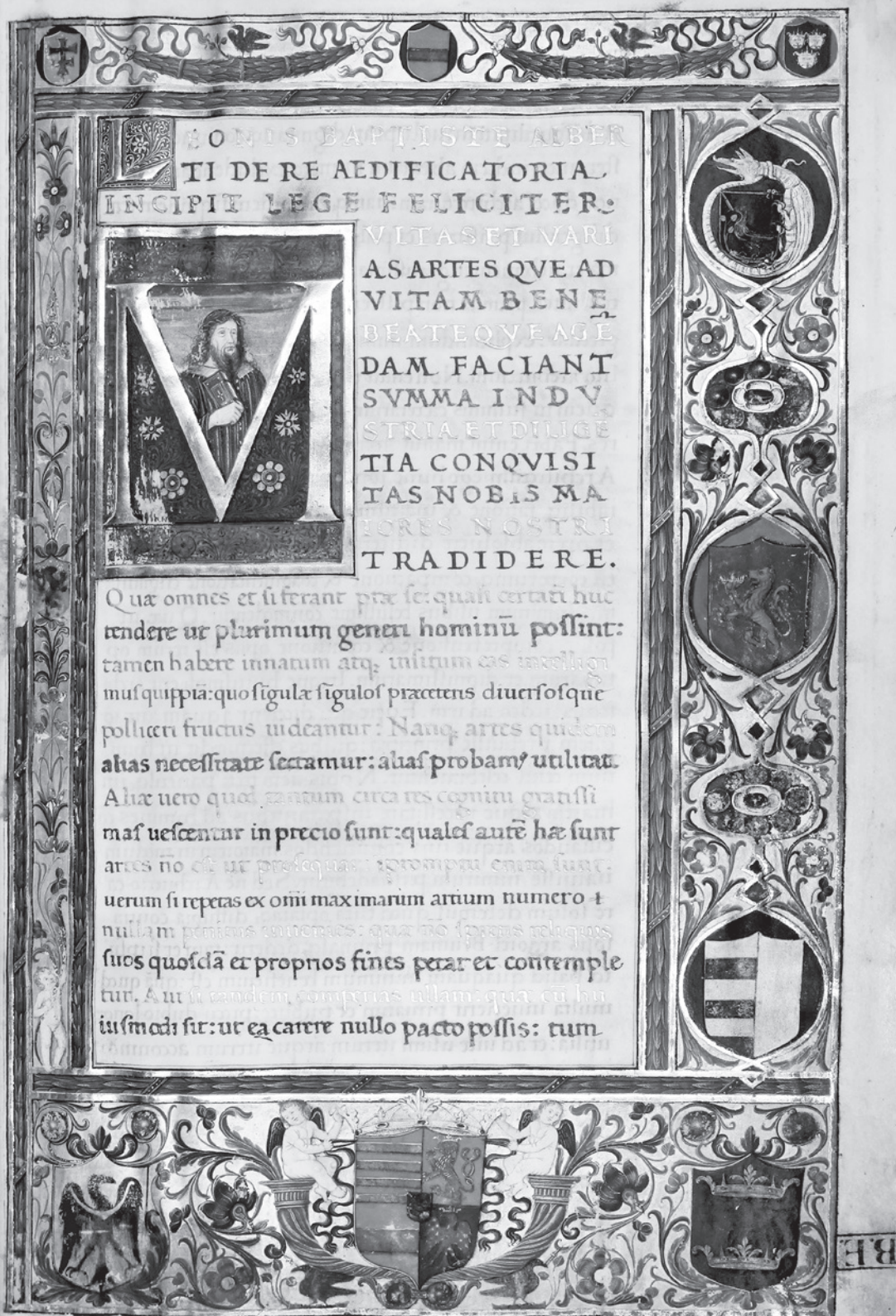
Az „első címerfestő” által használt címertípus

A két címerfestő által használt címertípus jellegzetes módon Mátyás magyar és cseh királyi címere: 1., 4. magyar vágások (ezüsttel és vörössel hétszer vágott mező), 2., 3. vörös alapon a kettős farkú, koronás cseh oroszlán, a szív-pajzsban a Hunyadi család címere, sötétkék alapon fekete holló, csőrében

aranygyűrű; a teljes címerpajzs fölött nyitott aranykorona.¹² (2., 3., kép) Míg Itáliában a kifejezetten Mátyás számára készített kódexekben a miniátorok főként a magyar király aranyforintjain látható címertípusokat használták mintaként,¹³ addig Budán előszeretettel festették a fent leírt címertípust az uralkodói könyvtár kódexeibe. Minden bizonnyal tudatosan döntöttek e címertípus mellett, hiszen Mátyás uralkodói reprezentációjának egyik alapcímere volt. A cseh–magyar perszonálunióra utaló címer-összeállítással először Luxemburgi Zsigmondnál találkozhatunk.¹⁴ Mátyás, miután 1469. május 3-án Morvaország egy résznek elfoglalása után Olmützben cseh királlyá választották, előszeretettel használta ezt a címertípust. Feltehetőleg ezzel is a nagy előd, Zsigmond reprezentációjához kívánt csatlakozni.

A tudatos címerválasztásnak kiváló kontrollpéldája a Philostratos-corvina (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban: OSZK], Cod. Lat. 417.). A kódex Bécsújhely 1487. augusztus 17-én történő elfoglalása után készült. Rendkívül részletesen kidolgozott képi programmal rendelkezik, amely Mátyás politikai elveit, példaképeit és céljait tükrözi, az első iniciálé miniatúrája pedig vagy az uralkodó vagy pedig a királyi herceg, Corvin János¹⁵ valós és képletes diadalmenetét ünnepli. A kódex keletkezésének folyamata valószínűleg jóval összetettebb, mint azt a korábbi kutatás feltételezte. (Minderről részletesen később.) Úgy tűnik, hogy a másolat mindenképpen a ma-

HONIS BAPTISTE ALBER
TI DE RE AEDIFICATORIA
INCIPIT LEGE FELICITER:

VITAE ET VARI
AS ARTES QVE AD
VITAM BENE
BEATE QVE AGE
DAM FACIANT
SUMMA INDV
STRIA ET DILIGE
TIA CONQVISI
TAS NOBIS MA
IORES NOSTRI
TRADIDERE.

Qua omnes et si ferant pra se: quali certati huc
tendere ut plurimum generi hominū possint:
tamen habere innatum atq; inlitum eos intelligi
mus quippiā: quo sigula sigulos praetens diuersosque
pollereri fructus uideantur: Namq; artes quidem
alias necessitate sectamur: alias probamus utilitatē.
Aliae uero quod tantum circa res cogniti gratissi
mas uescantur in precio sunt: quales autē hae sunt
artes nō est ut prosequar: promptu enim sunt
uerum si repetas ex omni maximarum artium numero
nullam penitus inuenies: qua nō spem reliquis
suis quosdā et proprios fines petat et contempe
tur. Au si tandem comperas ullam: qua cū hu
iusmodi sit: ut ea carere nullo pacto possis: tum

2. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 429., f. 1r (részlet),
„Első” címerfestő

3. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 529., f. 1r (részlet),
„Második” címerfestő

gyar király udvarában készült, nem pedig Firenzében. A Philostratos-corvina főminiátora a firenzei Boccardino il Vecchio volt. Díszítésében a magyar királyi címer különösen nagy hangsúlyt kapott, ami ez esetben a kódex politikai üzenetéhez illeszkedik. Az egyes szövegeket bevezető díszes oldalak gazdag ornamentikáját elsősorban a magyar királyi címer egyes mezői és a koronaországok címerei tagolják, míg a bas-de-page közepén – jelen állapotban – az a címertípus foglal helyet, amelyet a két címerfestő is alkalmazott, Mátyás magyar és cseh királyi címere. Kizárólag f. 2^r képez kivételt ezalól, a lap alján található címer összetétele meg-

egyezik Mátyás osztrák hercegi pecsétjének összetételével (1. magyar vágások, 2. cseh oroszlán; 3. Ausztria címre, 4. morva sas).¹⁶ Ha azonban alaposabban végignézzük az illuminált oldalakat, akkor azt találjuk, hogy valójában csaknem valamennyi négyosztatú magyar királyi címer alsó két mezeje át van festve (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., ff. 1^v, 11^r, 62^r, 84^v, 109^v, 134^r, 166^v). Ezek az átfestett címerek eredetileg olyanok lehettek, mint a f. 2^r alsó margójának közepén látható címer. (4., 5. kép) Jól látható, hogy az eredeti rétegek sötétebb festékét megpróbálták eltávolítani hol több, hol kevesebb sikerrel, az osztrák pólya ennek megfelelően hol sötétebb, hol világosabb csíkként látszik az új réteg alatt, a morva sas és sötét háttere pedig hol sötétebb, hol világosabb alapot képez. A kódexben mindenestre megfigyelhető egyfajta tudatos törekvés a magyar és cseh királyi címertípus használatára, ami összefügghet azzal, hogy a címerfestők is ezt alkalmazták, sőt az aranyozott corvina-bőrkötések centrumában is ez található. Minden bizonnyal ez a címertípus lehetett az egyik olyan eszköz, amely a magyar uralkodó könyvtárának egységesítésére szolgált, ugyanakkor a király szélesebb körű politikai reprezentációjába is bevonta a gyűjteményt.

A két címerfestő datálása a korábbi kutatásban

A két címerfestő működésének datálása adathiány okán problematikus. Miként szó volt róla, a két címerfestő alakját, tevékenységét elsőként Hoffmann Edith körvonalazta.¹⁷ Sorszámnevüket is az ő kutatási eredményei alapján kapták. Hoffmann Edith az „első címerfestő” működését az 1470-es évek végére és a 80-as évek elejére datálta. Elsősorban azért, mert az egyik, az „első címerfestő” által kifestett kódex aranyozott corvina-bőrkötésén (a kötésről l. alább) található dátumot akkoriiban 1481-ként olvasták ki (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek [a továbbiakban: ÖNB], Cod. 170). Hoffmann Edit hivatkozott ugyanakkor a De Castellino et de Mediolano család 1489 júliusában kelt címereslevelére¹⁸ is, amelyen véleménye szerint szintén ugyanez a mester dolgozott, ami azt bizonyította számára, hogy ez a címerfestő még a nyolcvanas évek legvégén is Budán volt.¹⁹

A „második címerfestő” működését Hoffmann Edith az 1485 utáni évekre datálta. Ezt a megállapítását az M és A szíglák Matthias Augustusként való feloldására alapozta. A kutatásban ugyanis konszenzus uralkodott a tekintetben, hogy az „Augustus” jelzővel Mátyásnak a császári címet

4. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., f. 1v (részlet),
Boccardino il Vecchio

előlegezték meg, ami képletesen is legkorábban csupán Bécs elfoglalása, azaz 1485 után volt lehetséges.²⁰

Hoffmann Edith rögzítette azt az érdekes jelenséget is, hogy a két címerfestő működése és az általuk festett címertípus szorosan összefügg a corvina-kötések kétféle fajtájával. Az „első címerfestő” elsősorban olyan kódexekben dolgozott, amelyeket aztán aranyozott corvina bőrkötéssel láttak el, metszésüket pedig aranyozással és poncolással díszítették, a „második címerfestő” által kézbe vett kódexek azonban később lila (olykor vörös) bársonykötést kaptak, metszésükön pedig jellegzetes festett-aranyozott díszítés²¹ volt látható. Ezt követően a datálási kísérletek a kötésekből levonható következtetések figyelembevételével történtek.

Berkovits Ilona felvetette annak a lehetőségét, hogy az „első címerfestő” esetleg azonos lehetett azzal a Blandius nevű miniátorral, aki feltűnik Mátyás Pomponio Letóhoz írt, 1471. szeptember 13-án kelt levelében.²² Erről a levélről azonban terminológiai és szemléletbeli anakronizmusok alapján legújabbban Pócs Dániel vetette fel, hogy hamisítvány.²³

Csapodi Csaba a két címerfestő működésének sorrendjét felcserélte, mondván, hogy az ún. „második címerfestő” elsősorban 1450 és 1470 között készült, *bianchi girarival* díszített olyan kódexekben dolgozott, amelyek eredetileg Vitéz János és Janus Pannonius könyvtárába tartozhattak. Ez a fajta címer pedig éppen e könyvtárak Corvinába való

5. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., f. 2r (részlet),
Boccardino il Vecchio

inkorporálása alkalmával kerülhetett a kérdéses kódexekbe.²⁴

Legújabbban Mikó Árpád foglalkozott behatóan a datálás kérdésével. Véleménye szerint a két kismester időben párhuzamosan működött, mindketten a királyi könyvtár 1480-as évek végén megfigyelhető tudatos fejlesztésében vettek részt. Ennek jegyében kaphatott a bibliotéka egységes arculatot (kötés, címerek).²⁵ Mikó Árpád állásfoglalását elsősorban az aranyozott corvina-bőrkötések beható elemzésére alapozta. A művészettörténész a mintázat változásainak megfigyelésével megpróbált egyfajta belső kronológiát is felállítani az aranyozott bőrkötések sorozatán belül.²⁶ Időközben Rozsondai Marianne kutatásainak köszönhetően a Lucretius-corvina kötésén szereplő 1481-es dátumról is kiderült, hogy hamisítvány (1451-nek szánták az 1510-es években²⁷), ami tovább erősíti azt a feltételezést, hogy mind az aranyozott corvina-bőrkötések megjelenése, mind pedig vele összhangban az „első címerfestő” működése az 1480-as évek végére datálható.

Az „első címerfestő” munkáit alapvetően két csoportra oszthatjuk. Az első csoportba azok a művek tartoznak, amelyeket „saját stílusában” alkotott, tehát abból az általános firenzei formakincsből merített, amelyben ő maga is a legotthonosabban mozgott. A másik csoportba viszont olyan illuminációk sorolhatók, amelyeknél tudatosan mások stílusát imitálja.

Az első csoportba tartoznak a címerrel és florális ornamentikával ellátott, egyszerűbb kódexek, de a modenai Alberti- és a párizsi Ambrosius-corvina is. Akár az egyszerű virágos bordűrök, akár a két bonyolultabb címlapkompozíciót tekintjük, az általános stíluspárhuzamot Attavante és műhelyének munkái jelentik.

Az egyszerű florális ornamentikát és a hozzá csatlakozó, arany majuszkulákból álló iniciáléprogramot a mester akkor alkalmazta – láttuk a tanulmány elején bemutatott két bécsi kódex esetében –, amikor egyszerű, korábbi, részben vagy egészben kifosztetlen, bekötetlen kéziratokat kellett illuminálnia, vagy korábbi possessorok kéziratait saját ékítményeivel kellett gazdagabbá tennie, címereket kellett bele- vagy átfestenie. (Az illumináció teljes egészében tőle származik az alábbi corvinákban: Bp., OSZK, Cod. Lat. 422., 426., 428., 429., 430.; Bécs, ÖNB, Cod. 140; Róma, BAV, Cod. Reg. Lat. 1715.)

Az Alberti- és az Ambrosius-corvina esetében már léptéket váltott. A kitöltendő felület és ennek megfelelően a végrehajtandó feladat is nagyobb lett, s talán számára minőségileg is értékeesebb. Hiszen ezek a másolatok egyben újkeletűek is voltak, kifejezetten a budai királyi könyvtár számára készültek. Kihívást, de lehetőséget is jelentettek a kismester számára.

Mivel azonban feltehetőleg ez a csoport tükrözi a mester legsajátabb stílusát, az ezeken a munkákon megfigyelhető jellegzetességek azok (arc, vonalvezetés, formai megoldások, árnyékolás, tónusok stb.), amelyek a sajátjától különböző stílusok imitálása révén megalkotott munkák attribúálásához felhasználhatók.

Az „első címerfestő” és a florális ornamentika

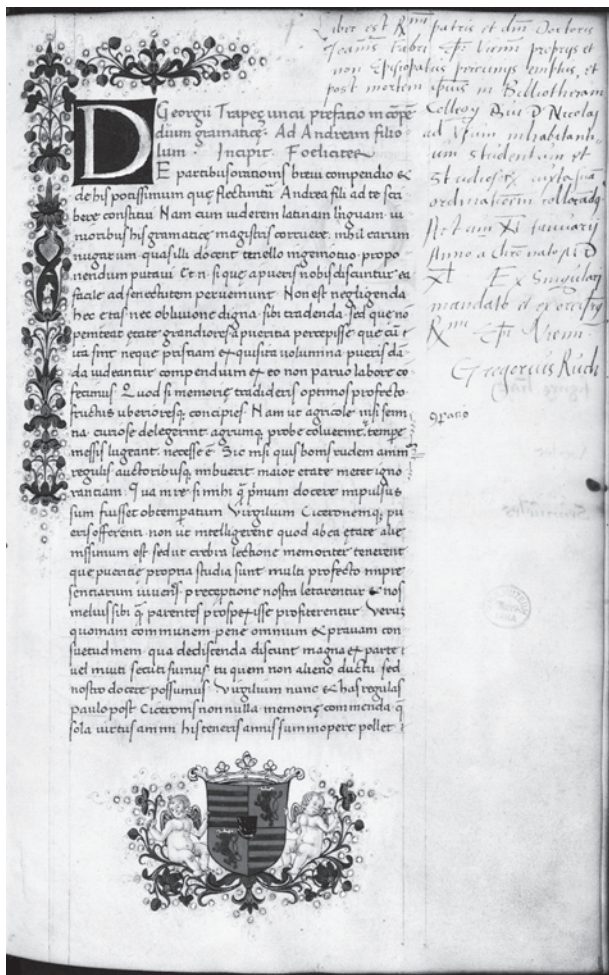
A fent megnevezett régebbi, kisméretű és díszítésre, kiegészítésre, címer-befestésre, címer-átfestésre váró másolatgyűttes darabjain az „első címerfestő” a következőképpen járt el. (6. kép)

Teljesen kifosztetlen kézirat esetében – amilyen Cod. 140. is volt – a teljes illuminációt (címlap, belső

iniciálék) kivitelezhette: megfestette a címlap iniciáléját, ehhez többnyire hosszabb-rövidebb virágos ornamentikából álló széldíszet csatolt (ez olykor nem csatlakozott szervesen az iniciáléhoz, hanem önálló, csupán a bal oldali margó egy részét elfoglaló, vagy a felső margóra is ráfutó, sarkos elrendezésű széldísz volt); megfestette a címet, amelyet legtöbbször babérkoszorúba helyezett, és a címlap széldíszével megegyező ornamentikával, olykor pedig puttókkal (Wien, ÖNB, Cod. 138, Budapest, OSZK, Cod. Lat. 428.) vett körül; valamint megfestette a kézirat valamennyi szövegkezdő nagybetűjét a címlap iniciáléjával megegyező stílusban, de virágos széldísz nélkül. Szövegen belüli tagoláshoz két-három soros, sötétkék lombardát alkalmazott. A címlap széldíszét és a címer körüli díszítést legtöbbször a következő virágornamentika alkotja: kék, zöld és vörös stilizált levelekből, valamint kék és vörös karéjos virágfejekből és tulipánkelyhekből formált inda, amelyet sötétbarna tollrajzzal díszített, sűrűn egymás mellé helyezett sugaras aranytallérok vesznek körül. Az iniciálék rendszerint az alábbi típust képviselik: laparany majuszkula négyzetlap alakú, többnyire sötétkéssel kitöltött, vékony fekete vonallal keretezett, négyzetes háttér előtt, amelyet finom ezüst florális ornamentika díszít, az ornamentika középpontjában sokszor egy nagyobb virágfej található. A háttér olykor osztott, a kék háttér mellett megjelenik a vörös is, amelyet viszont az illuminátor ecsetarannyal díszített.

Attavante

A fent leírt virágos ornamentika alapján már Hoffmann Edith feltételezte, hogy itáliai, azon belül pedig firenzei származású mesterről van szó.²⁸ Valóban, a miniatör olyan egységes motívumgyűttest használt fel, amely ebben a formában elsősorban a firenzei miniatörművészet alapeszköztárához tartozott a 15. század második felében. Ez az ornamentika állhatott csupán kiegészítő szerepben, kísérhetett, lezárhatott például *bianchi girari*-bordűrök (pl. Riccardo di Nanni), de akár hangsúlyosabb szerephez is juthatott, alkothatta a teljes bordűrkitöltést is a figurális motívumok közötti térben. Szinte valamennyi firenzei miniatör alkalmazta ezt a díszítésmódot valamilyen formában, de kiemelhetjük közülük Francesco Antonio del Chiericót mint olyan stílusformáló mestert, aki az ifjabb generáció stílusára is nagy hatást gyakorolt nem utolsósorban azért, mert többen (pl. Francesco

6. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 428., f. 1r, „Első címerfestő”

Rosselli, Attavante degli Attavanti) az ő műhelyében kezdték pályafutásukat. Éppen emiatt a budai corvinaanyagban ennek a fajta virágos ornamentikának és ennek az iniciálétípusnak számtalan párhuzama fellelhető.

Ha azonban az „első címerfestő” stílusának és kötetkompozíciós elgondolásainak (címlapdísz, iniciáléprogram együtt) legközelebbi párhuzamát keressük, azt – miként már a korábbi kutatás is megállapította – elsősorban Attavante művészetében találhatjuk meg. Az „első címerfestő” virágos ornamentikájának felépítése, elrendezése, sűrűsége és összehatása egyértelműen Attavantét és az ő műhelyében készült illuminációkat idézi.²⁹ Természetesen matematikai esélye van annak, hogy ez az itáliai származású kismester Attavante motívumaival és stílusával először Budán találkozott, és a királyi könyvtárban a 80-as évek végén nagy számban fellelhető Attavante-kódexekből merített. De elkészült munkái mégis azt mutatják, hogy ezt a motívumkincset ez az illuminátor nem csupán utánozta, hanem a sajátja is volt. A vonalak könnyed-

sége, egyben határozottsága, a formák és az összehatás kompaktsága teljes autentikusságot sugall. Nem utolsósorban emiatt vetette fel Angela Dillon Bussi, hogy az „első címerfestő” esetleg azonos lehet az Attavante környezetében működő Littifredi Corbizival.³⁰ Javaslatát a művészettörténész azonban hamarosan elvetette.³¹

A szóban forgó florális ornamentika és az az iniciálétípus, amelyet az „első címerfestő” is használ, egyre nagyobb mértékben tűnik fel azokban a kódexekben is, amelyeket az Attavante-műhely az évtized legvégétől kezdődően kampányszerűen illuminált a magyar királyi könyvtára számára, és amelyek egy része már nem jutott el Budára, hanem a Mediciek könyvtárát gazdagította. Ennek az állománynak egy részét a közelmúltban azonosította Angela Dillon Bussi. Közülük számos kódexnek csupán később, 1513 körül készült el a végleges illuminációja Giovanni di Lorenzo de’Medici, X. Leo pápa számára.³² Akarva-akaratlanul tehát egyfajta stílusegység állt elő a Budán a kismester által illuminált és a Firenzében a budai könyvtár számára az Attavante-műhelyben készülő kódexek között. Ennek a stílusazonosságnak datálói ereje is lehet, tovább erősíti azt a feltételezést, hogy az „első címerfestő” az 1480-as évek végén működött a magyar királyi udvarában.

A virágos ornamentikához számos Attavante-kódex felhozható párhuzamként. Csupán felsorolom őket: Budapest, OSZK, Cod. Lat. 345. (tartalommutató); Wolfenbüttel, Herzog-August Bibliothek [a továbbiakban: HAB], Cod. Guelf. 43 Aug. 2°; Modena, BEU, ms. Lat. 441 (részben), ms. Lat. 448 (részben); Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 2 Aug. 4°; Toruń, Bibliotek Kopernika, Cod. Lat. R. Fol. 21.107; Bécs, ÖNB, Cod. 653; Olomouc, Státní Archiv, Domské a Kapitólní Knihovná, Cod. Lat. C. o. 330, f. 2r; Milano, Biblioteca Trivulziana, Cod. N° 818; Paris, BnF, Cod. lat. 8834, f. 2r; Firenze, Biblioteca Medicea-Laurenziana [a továbbiakban: BML], Acquisiti e doni 233; Plut. 13.6; Plut. 13.8, Plut. 16.4 (tartalommutató, f. 1r, osztott iniciálék). Párhuzamok az iniciálékhoz: Budapest, OSZK, Cod. Lat. 345., Cod. Lat. 346. passim; Firenze, BLM, Plut. 14.5, ff. 17v, 19r, 29v, 133v D-iniciálé, belső mezejének centrumában virágfej; Plut. 14.6, f. 59r; Plut. 16.4, f. 25v D-iniciálé, centrumában ezüstvirágok; Plut.16.32, f. 1v aranyozott iniciálék kék alapon virágos széldísszel, Plut. 17.30, f. 40v, Plut. 18.3, f. 14r, 16v; Plut. 18.5 passim, Plut. 20.15, passim, Plut. 21.18 passim; Plut. 24.4, passim; Plut. 35.37, passim; Plut. 51.13, f. 11v osztott, három színű iniciálé, virágos széldísz, f. 11v, f. 23r, f. 24r, f. 42r, f. 43r, 59v, 60v, 81r, 82r, 102v, 103v, 118r, 120r stb.; Plut. 73.39 (a puttók is).

Az „első címerfestő” személyében tehát egy olyan firenzei, talán az Attavante-műhellyel kap-

csolatban álló kisebb mesterről lehet szó, aki első-sorban a kitöltő ornamentikáért volt felelős, olykor pedig figurális feladatokat (puttók) is kapott.

Egyéni jellegzetességek

Kompozicionális eredetiségről esetében talán kevésbé beszélhetünk, a rendelkezésre álló felületekhez a bevett módokon adaptálja ezt a rögzült elemekből, egységekből álló, szokványos formavilágot. (7. kép)

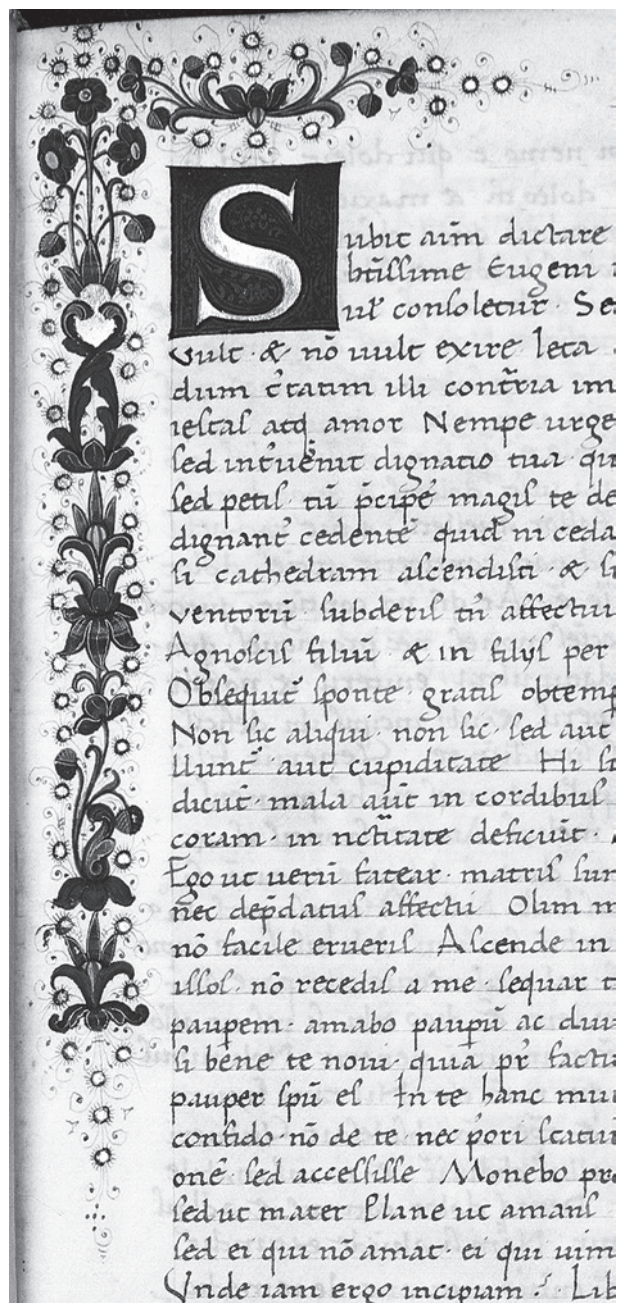
Színei sem különlegesek, ornamentális dekorációit a vörös/rózsaszín, a zöld és a kék hármasságában tartja, a virágközepeket sötétsárgával tölti ki. Budai munkái egy részében szembetűnő az általános rózsaszín helyett a sötétvörös használata (pl. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 428., f. 1r).

Puttói többféle típusúak, de talán a modenai Alberti-corvina címlapján található puttók tükrözik leginkább a saját stílusát. (1. kép) Ezek kövérkések, tömörszerűek, plaszticitásuk erőtlensége. (A mester határozottabb belső modellálással valószínűleg csupán más budai kódexek hatására próbálkozott, pl. Rosselli-puttók, l. később.) A test körvonala viszont határozott, a kézfejek – behajlított ujjak esetében – szinte kört formáznak, a bokák vastagok, a haj vékony szálú, a koponya körvonala a hajas részen is kivehető. Összességében jellemző rájuk egyfajta erőtlenséges halványosság. Összeszedettségük, zárt kontúrjuk, visszafogott modellálásuk alapján a puttók mindazonáltal Attavante és műhelye puttóira emlékeztetnek, de közel állnak Gherardo és Monte di Giovanni puttóihoz is.

A mester virágos ornamentikára vonatkozó rajzkészsége azonban figyelemre méltó, lendületes, határozott vonalvezetés jellemzi, formái, ívei kellemszerűek. Tollrajzos vonalaikat lendületesen bekanyarítja, és határozott, fekete pöttyel zárja le őket; két tollrajzos „kacs” közé olykor beszúr egy-egy egyenes vonalat, amely „tüskeszerűen” hat; tollrajzos díszít sokszor szabadon lebegő, kicsi háromszögekkel sűríti, a kacsok szárát két-három párhuzamos vonalkával keresztezi; az aranytallérokat körülvevő sötét kontúr határozott, de nem zavaróan feltűnő, a tallérok körüli sugarak viszonylag rövidek. Jellegzetesek rózsalevelet idéző, szélesebb levélformái. Törekszik arra, hogy a virágokat és leveleket háromdimenzióssá tegye, ezt ügyes árnyékolással éri el, de szívesen használ fehér kontúrokat és sátrivonalakat is, általában előszeretettel modellál fehérrel. A szírmokat gyakran és szépen „hajlítja”. A végeredmény egy árnyalatnyival sűrűbb, tömöttebb összehatást kelt, mint más miniatúrák hasonló ornamentikái.

Kiseb átvételek, imitáció

Jóllehet ez a feltehetőleg firenzei származású kismester a fent bemutatott apró jellegzetességek alapján megfogható és körvonalazható, önálló stílust aligha tulajdoníthatunk neki. Mivel saját stílusa nem „védelmezte” őt, adott esetben – amennyiben akár saját stílusán belül maradván egy-egy elem megformálásához (pl. puttók) mégis más mesterek munkáihoz folyamodott – a felhasznált előképek jelentős mértékben befolyásolhatták a munkáit, és a

7. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 429., f. 1r (részlet),
„Első címerfestő”

8/a. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 428., f. 1r (részlet),
„Első címerfestő”

8/b. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 412., f. 1r (részlet),
Francesco Rosselli

9/a. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 428., f. 1r (részlet),
„Első címerfestő”

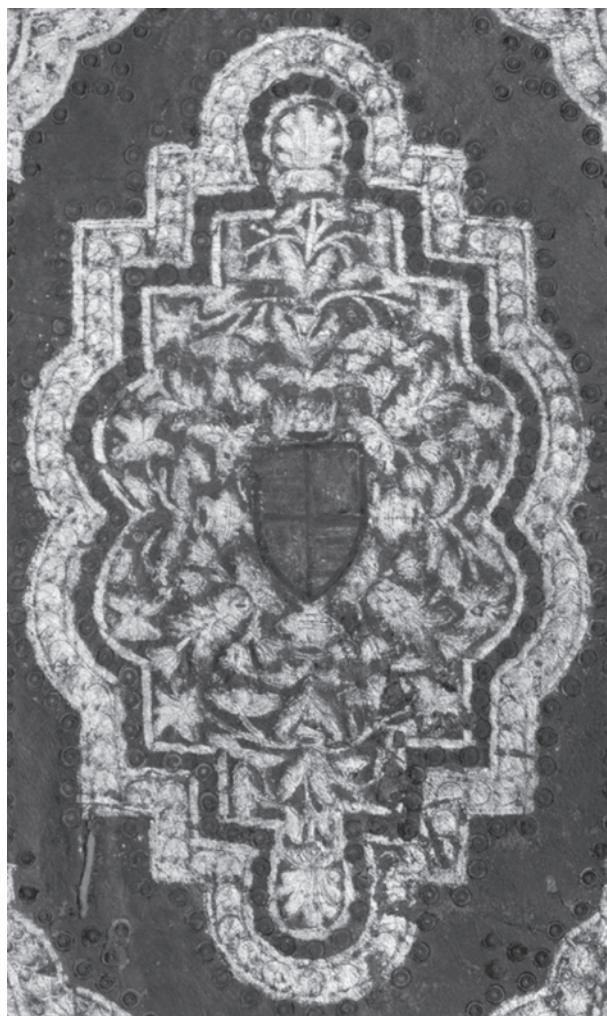
9/b. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 412., f. 1r (részlet),
Francesco Rosselli

végeredmény mind figurális, mind kompozicionális téren egymástól gyökeresen különböző lehetett. Kézenfekvő előképül a budai királyi könyvtár egyéb illuminált kéziratái szolgáltak számára, hatásuk néhány esetben kitapintható a munkáin. A bécsi Cod. 138 címlapján például a címet tartó puttók Francesco Rosselli puttóit idézik hajviseletük, kövérkés, hurkás végtagjaik, testtartásuk, a test felületének árnyékolása révén.³³ A Rosselli-hatást valamelyest a budapesti Trapezuntius- és a párizsi Ambrosius-corvina puttói is felidézik. (8., 9., 36. kép) A modenai Alberti-corvina címlapdíszítése is több budai corvina hatását idézi. A bordúrok elrendezése, belső tagolása, a tárcsákba helyezett címerpajzsok, az iniciálé, a benne elhelyezett félalak nemcsak általában emlékeztetnek az Attavante-műhely stílusára, hanem fellelhetjük benne a Chrysostomos-corvina (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 346.) az olműtzi Alberti-corvina (Státni Archiv, Domské a Kapitolní Knihovná, Cod. Lat. C. o. 330) és a Philostratos-corvina (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417.) közvetlen hatását. Figyelemre méltó, hogy a bas-de-page címere e kódexben is ugyanazt a típust képviseli, mint a Philostratos-corvina címlapján (f. 2r) meghagyott, egyébként pedig átfestett címerek (l. korábban).

Koherencia, stílusegység

Jóllehet az „első címerfestő” az itt vizsgált kódexcsoportban a firenzei miniatúraművészet eszköztárának csupán egy nagyon kicsi és sokszor felhasznált, általánosabb szeptét alkalmazta, eljárás módjában értékelnünk kell azt, hogy a feladatul kapott, többnyire kisebb méretű, eredetileg egyáltalán

nem, vagy csak alig illuminált, tehát általában szerényebb küllemű kéziratok számára ezt és csakis ezt az eleve is csak másodlagos szerepre szánt, ám

10. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 428, első kötéstábla (részlet)

önmagában mégis egységes motívumegyüttest választotta ki, azt a kódexekben következetesen, programszerűen (címdal, címer, címer körüli díszítés, iniciálék) alkalmazta, és ezáltal sajátos, valóban egységes küllemet kölcsönzött a kéziratoknak.

A motívumválasztás tudatosságát és a stílus egységességére való törekvést támaszthatja alá egy további körülmény is. Közismert, hogy az „első címerfestő” olyan kéziratokon dolgozott, amelyeket aranyozott corvina-bőrkötéssel láttak el. Ha az „első címerfestő” által kifestett kódexek esetében a kötések all’antica bélyegzőit a címlapok virágornamentikájával összefüggésben tekintjük, akkor azt találjuk, hogy az illumináció és a bélyegzők sora harmóniában áll egymással. (10. kép) A bélyegzők között némiképp stilizált formában jórészt ugyanazok a virágos-leveles motívumok köszönnek vissza, mint amelyekből a miniátor a címlapokon építkezett: különféle levélformák, tulipánkelyhek, rozetták, aranytallérok. Természetesen nagyon általános itáliai díszítőelemekről van szó, mégis éppen ezek a motívumok szerepelnek itt és nem mások, teljes összhangban az „első címerfestő” által az Attavante-œuvre-ből merített ornamentikával. A corvinakötéseken megjelenő architektonikus elemek Mikó Árpád megfigyelése szerint a kötések relatív kronológiáján belül későbbiek,³⁴ és mi itt most a kiinduló állapotot tekintjük.

Van egy további közös elem is a szóban forgó kódexcsoport (kifestetlen, korábbi possessoroktól származó kéziratok) kötésein. Miként említettük, elsősorban kisebb méretű kéziratokról van szó. Bár a kutatás a corvina-bőrkötések kompozícióit négy alaptípusba sorolja (hangsúlyozott középdíszes, öt körből kialakított, területű mustrás, architektonikus), a vizsgált csoport kötésein kizárólag a hangsúlyozott középdíszes megoldás fordul elő. Ez az elrendezés áll a legközelebb a kompozíció alapjául szolgáló keleti kötésekhez. Elképzelhető, hogy a minta Beatrix királyné psalteriumának kötése volt, amelynek alapját egy feltehetőleg eredeti perzsa kötés képezte.³⁵ Szerepet játszhatott, hogy a psalterium szintén kisméretű. Kompozíciójának lemásolása kézenfekvőnek tűnhetett a corvinakötések alaptípusának tervezése során.

Elképzelhető tehát, hogy az „első címerfestő” által kifestett kisebb méretű, aranyozott bőrkötéssel ellátott corvinák valamiféle kezdetet jelentettek: a külső és belső díszítés harmóniája, a stílus egységessége azt sugallja, hogy ezek a kódexek lehettek a kiindulódarabok az 1480-as évek végén a budai királyi könyvtárban elkezdődött egységesítési folyamat során. Minden más esetben az eltérő megoldásokat mintha erről az alapról kiindulva fogalmazták volna meg (pl. eltérő méretek miatt felmerülő kompozíciós igények a kötésekén).

IMITÁCIÓ

A firenzei mesternek a budai műhelyben minden valószínűség szerint lehetősége nyílt arra, hogy e homogén és szerényebb célokra predesztináló, ám dekoratív formakincset meghaladja. Minden bizonnyal a budai műhely peremhelyzete tette ezt lehetővé: távol a firenzei központtól az ornamentalsztő komplexebb, nagyobb feladatokat is kaphatott. Az Alberti- és az Ambrosius-corvina már egy-egy lépés volt ezen az úton.

A budai könyvtár gazdagsága valószínűleg minden Budán megforduló miniátort arra ösztönzött, hogy idegen stíluselemekkel is kísérletezzék. Az önálló stílussal rendelkező mesterek az új elemeket saját eszköztárukba integrálták (pl. Francesco da Castello), a kisebb miniátorok azonban egy-egy kódex erejéig teljességgel „felölthették” az új stílust, vagy tökéletesen idomulhattak egy-egy vezető miniátor stílusához.

Ez utóbbi jelenség modellértékű is: feltehetőleg a provincializálódás első szakaszát jelenti, ami az 1480-as évek végén Budán egyelőre még csak leheletnyire volt érzékelhető. Mivel Mátyás halála megakadályozta, hogy a budai műhely tevékenység-

ge ugyanúgy folytatódjék tovább, ahogyan az az ő életében elkezdődött, a folyamatot nem is követhetjük végig. II. Ulászló alatt – bár a műhely működése nem szűnt meg – a felbomlás valószínűleg sokkal nagyobb mértékű volt annál, mint amilyen lett volna, ha a dolgok a természetes medrükben haladhatnak tovább. Az előálló tendenciák minden bizonnyal gyökeresen különböztek attól a finom változástól, ami akkor állt volna be, ha semmi nem dülja fel a Mátyás idejében felálló műhelyszerkezetet.

Ez utóbbit független mesterek párhuzamos jelenléte jellemezte. Voltak közöttük vezető, azaz önálló stílussal rendelkező és azt nélkülöző miniátorok. Az 1480-as évek végéről fennmaradt munkák azt mutatják, hogy ezek a mesterek megpróbálták kooperálni, valamiképpen igazodni egymáshoz, és legalább a megbízások egy részében valamiféle egységes stílust képviselni. Ez a vezérstílus Francesco da Castello és a Cassianus-csoport mesterének motívumegyüttese volt, de a részletek terén a mesterek a Corvina Könyvtár egészéből merítettek. A vatikáni missale kivitelezése kiváló példa erre, da akár „párját”, a Filipecz-pontificalét is említhetnénk.³⁶

Hogy a műhely spontán módon, átfogó következetesség nélkül szervezte önmagát, jól mutatja, hogy ugyanezekben az években – bár lehetséges, hogy egy hajszálnyival a vatikáni missale-jelenség és az általa képviselt heterogén stílusegyüttes előtt – érzékelhető egy másik sűrűsödési pont is a műhely munkájában, méghozzá a Philostratos-corvina körül.

Miként közismert, egy-egy pompás kódex, figyelemre méltó illumináció nagy hatást gyakorolhatott műhelyek és mesterek stílusára, meghatározhatta azok további fejlődését. Itáliában ilyen volt például Borso d'Este Bibliája (Modena, BEU, ms. Lat. 422–423) vagy Urbinóban a Federico da Montefeltro számára készített kétkötetes Biblia (BAV, Urb. Lat. 1, 2). Úgy tűnik, hogy Budán a mesterek körében is nagy hatást keltett Gherardo és Monte di Giovanni Hieronymusa (Bécs, ÖNB, Cod. 930, datált, 1488. október), amelyet Francesco da Castello alapvető módon használt fel saját Ptolemaiosához (Bécs, ÖNB, Cod. 24).³⁷ De említhetnénk Attavante pompás szignált és datált munkáját (Brüsszel, Bibliothèque Royal, MS. 9008), a brüsszeli missalát is. Ez utóbbi – pontosabban nyitójelenete a fohászoló Dávid királlyal – a vatikáni missale címlapkompozíciójának képezte az (egyik) alapját.

A Philostratos-corvina

A fent vázolt struktúrában minden bizonyral az „első címerfestő” is megtalálta a helyét. Ám arra, hogy hogyan, éppen az imitáció sajátos karaktere miatt csupán feltételezéseket fogalmazhatunk meg.

A Philostratos-corvinát mind a nemzetközi, mind pedig a hazai kutatás teljes egészében Boccardino il Vecchio munkájának tartja.³⁸ (11., 12. kép) Mi most ezt az általánosan elfogadott álláspontot szeretnénk megkérdőjelezni. Közlebbi vizsgálódás alapján szembeötlő, hogy a belső címlapok historizáló iniciáléi más kéztől származnak (ff. 11r, 62r, 84v, 109v, 134r, 166v). Ez a kéz – bár nem vitatható el tőle egyfajta finomság – szemmel láthatóan mind kompozicionálisan, mind figurálisan jóval gyengébb, mint a főminiátor, Boccardino il Vecchio keze. Nehéz, szürkés, vöröses, zöldes koloritja pedig érzékelhetően különbözik környezetének frissebb, változatosabb, könnyedebb színezésétől. Ez a másodlagos mester ugyanakkor mindent megtesz annak érdekében, hogy minél hitelesebben utánozza Boccardino il Vecchio arctípusait, de a különbség így is látható. Nem beszélve arról, hogy az egyik iniciálében kifejezetten az 1480 körül Budán tartózkodó és működő Francesco Rosselli figura- és arctípusa tűnik fel (f. 62r, 16–17. kép).

11. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., f. 1v,
Boccardino il Vecchio

Le kell vonnunk tehát a következtetést, hogy a Philostratos-corvina eddig egyöntetűen Boccardino il Vecchióknak attribúált illuminációja nem teljes egészében a firenzei mester műve.

Magyar vonatkozású kéziratunk között van egy különleges darab, amely bizonyos értelemben a Philostratos-corvina párhuzamának tekinthető, Szatmári György ma Párizsban őrzött breviáriuma (BnF, Cod. Latin 8879). Datálása bizonytalan, Farbaky Péter a 16. század második évtizedének végére (1518 körül) konkludált.³⁹ A kódex mindazonáltal teljes egészében Boccardino il Vecchio munkája, motívumköre is nagyon hasonló a Philostratos-corvina világához. (A firenzei mester formakincsében érdekes jelenség a hosszú időn át viszonylag változatlan formai repertoár.⁴⁰) Mindezek alapján a breviárium jelen kérdéskörünkben kiváló párhuzamot mutat a Philostratos-corvinahoz.

12. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., f. 2r,
Boccardino il Vecchio

zam abból a szempontból, hogy benne a belső figurális iniciálék is Boccardinótól származnak.⁴¹

Következzék most egy részletesebb összehasonlítás Boccardino il Vecchio megoldásai és a Philostratos-corvina belső historizáló iniciáléi között. (13., 14. kép) Boccardino il Vecchio alapvetően festői eszközökkel dolgozik. Könnyű, gyors kézzel viszi fel a formákat. Olyannyira, hogy az összbenyomás sokszor lazúros hatást kelt elmosódó kontúrokkal. Nála nem a körvonal „tartja össze” a figurákat, hanem valóban a festészet módszereivel elért belső kohézió. Ennek megfelelően alakjai plasztikusak, egyben könnyedek és hajlékonyak. A Philostratos-corvina belső iniciáléiban a figurák egészen mások. Az összhatás statikusabb, nehezkesebb, merevebb. A plaszticitás kevésbé sikeres a rossz helyre felvitt árnyékolások miatt. Itt valóban van jelentősége a kontúrvonalaknak, hiszen más eszköz nincs a forma kifejezésre, egyben tartására: ezek élesen rajzolják ki a határt az alakok és a háttér között.

A két mester esetében eltérő a figurák által „letakart” felület és a szabadon hagyott háttér aránya, ami azt eredményezi, hogy Boccardino alakjai ki-sebbeknek tűnnek.

A Philostratos-corvina iniciáléiban az alakok proporciós hibái is szembeötlőek: bizonyos esetekben túl nagy a fejük vagy a szemük (pl. f. 84v).

A háttérret egyöntetű szürke felület képezi, nyoma sincs a tájnak, míg Boccardinónál csaknem mindenütt tájbrázolást találhatunk, még ha csupán kék ég formájában is. Ha ettől eltekint, akkor a miniátor szívesen alkalmaz meleg nápolyi sárga háttérret (Paris, BnF, Cod. 8879, f. 27r), de semmiképpen szürkét.

Boccardino figurái összességében olyanok, mint-ha babák lennének. (15. kép) Teljesen különböznek a Philostratos-corvina kérdéses alakjaitól. Mivel a kezek az attribúciókban általában különleges szerepet játszanak, ez esetben is különböző voltukra szeretném felhívni a figyelmet: a Philostratos-corvina másodlagos mestere vékony, hosszúkas kezeket fest, egyik akaratlan jellegzetessége, hogy a hüvelykujj és a mutatóujj találkozásánál lévő hajlatot természetellenesen mélyre vágja be. Boccardino figuráinak keze kisebb, a kézfej kövérebb és szélesebb.

Természetesen hasonlóságokat is megfigyelhetünk a két mester alakjai között, hiszen a második mester a legjobb tudása szerint próbálta imitálni Boccardino il Vecchiót. Ilyen hasonlóságok: a jellegzetes hajlás az alakok testtartásában, a vékony és hosszúkas arcforma, az arc modellálása, árnyékolása, a két oldalon lefele hajló ajakvonal, az alakok teljes profilban való beállítása – valamenyny Boccardino il Vecchio jellegzetessége, amelyet a másik mester megkísérelt utánozni. A szemek Boccardinónál kétkomponensűek: a szemgödör mély és függőleges oválisában kicsi fekete pont jelzi a „valódi” szemet, a szembogarát. A Philostratos-corvina mestere ezt a megoldást is megpróbálta átvenni. Mindazonáltal jól látszik, hogy imitációról van szó: a szóban forgó iniciálék nem Boccardino il Vecchiótól származnak.

Hol kerültek a másodlagos iniciálék a Philostratos-corvinába?

Ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy hol és milyen körülmények között kerülhettek ezek az iniciálék a kódexbe, és főként, hogy ki volt azok miniátora. A legelső kézenfekvő válasz az lehetne, hogy Boccardino il Vecchio Firenzében valamely segédjére bízta a belső iniciálék kifestését. (Ez esetben természetesen alapul vesszük a firenzei ke-

13. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417.,
 a Philostratos-corvina második mestere 13/a. f. 134r (részlet)
 13/b. f. 11r (részlet)
 13/c. f. 166r (részlet)
 13/d. f. 84r (részlet)
 13/e. f. 109v (részlet)

14. Párizs, BnF, Cod. 8879, Boccardino il Vecchio
 14/a. f. 11ra (részlet)
 14/b. f. 427r (részlet)
 14/c. f. 11rb (részlet)
 14/d. f. 122r (részlet)

15. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., f. 2r (részlet),
Boccardino il Vecchio

letkezés communis opinióját.) Tekintve azonban, hogy a kapott végeredmény alapján a feltételezett „segédnek” egy figurálisan kevésbé jó kismesternek kellett volna lennie, ez a forгатókönyv – királyi megrendelésről lévén szó – kevésbé elképzelhető. Éppen a Szatmári-breviárium lehet egy beszédes kontrollpélda, hiszen jóllehet megrendelője csupán püspök volt, a kódexet teljes egészében a mester, Boccardino il Vecchio festette ki. Ugyanennek a forгатókönyvnek egy másik változata lehetne, hogy a befejezetlen illuminációt nem Firenzében, hanem Budán egészítette ki egy kisebb mester.

A miniatúradísz elkészítési menetét és az elkészült munka színvonalát a miniatúrokkal kötött szerződések közismerten nagyon szigorúan szabályozták. Abban a híres szerződésben, amely Attavante és Chimenti di Cipriani di Sernigi firenzei kereskedő között kötött 1494. április 23-án egy többkötetes díszes Biblia kivitelezésére, különös hangsúlyt fektettek az illumináció színvonalára.⁴² Attavante először egy ívfüzetet, egy quiniót tartozott kifesteni, és azt meg kellett mutatnia a megbízónak, aki véleményt alkotott a kvalitásáról. Ha megfelelőnek találta, akkor Attavante folytathatta a munkát, ám köteles volt azt ugyanolyan, vagy még jobb színvonalon végezni („in quella perfectione e meglio debba lavorare...”⁴³). Ha azon-

ban a megbízó úgy ítélte meg, hogy a munka további része gyengébb minőségű, ebben az esetben – így a szerződés – Attavante hatalmas összeget tartozott a megrendelőnek fizetni. A munka időbeli lefolyása ugyanilyen szigorú szabályozás alá esett, amit szintén a megbízó ellenőrzött.

Az eset semmiképpen sem lehetett egyedi. Befejezetlen vagy belső lapjain kevésbé színvonalas alkotás végtermékként való megküldése királyi megrendelés esetén – mint amilyen a Philostratos-corvina is kellett hogy legyen – kevésbé tűnik valószínűnek.

A Philostratos-corvina és a budai lokalizáció

A jelenség (jóval gyengébb kéz egy kulcsfontosságú kódexben) mindenképpen figyelemre méltó és speciális. Véleményem szerint a budai műhely sajátos viszonyai által magyarázható.

Az alábbi gondolatmenet a budai lokalizációt kísérli meg bizonyítani. Az általam kínált feltételezés kétszintű: a másodlagos iniciálék biztosan Budán kerültek a kódexbe, azonban a budai keletkezés nagy valószínűséggel a teljes kódexre (tehát a Boccardino il Vecchio által készített illuminációra is) igaz.

a) Francesco Rosselli-arctípus a kódexben

A belső iniciálék lokalizációjának kérdését feltevés szerint f. 62r historizáló iniciáléja önmagában is eldönti. (16., 17. kép) Ez az a már említett darab, amely különös módon Francesco Rosselli egyik alakípusát képviseli teljesen függetlenül Boccardino il Vecchio eredeti és imitált stíluskörétől. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha forráskódexként a bécsi Regiomontanus-corvinát (Bécs, ÖNB, Cod. 44) javasoljuk, abban is a címlap bal alsó sarkában Ptolemaios félalakját. Ezt a kódexet Francesco Rosselli miniatálta 1480 körül Budán.⁴⁴ A Philostratos-corvina második mestere megpróbálta hűen lemásolni a figuratípus fej- és testtartását, viszonylag széles arcát, az egymástól távol ülő szemeket, a szemek kialakítását (a Philostratos-kódexben nagyon kontúrosra sikerült, szinte gyermekrajzszerűen), a felfelé néző tekintetet, a hullámos ősz haját (a Philostratos-corvinában a második mester által festett összes többi fél alaknak barna haja van), a sajátos, kettős hegyű szakállat, az orr és az orrlyukak formáját stb. A hasonlóság egyértelmű. Véleményem szerint ez a figuratípus, ebben a kontextusban és ilyen eset-

16. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., f. 62r (részlet),
a Philostratos-corvina második mestere

legesen csak Budán kerülhetett bele a Philostratos-corvinába, minden bizonnyal a megnevezett konkrét előkép alapján. A Regiomontanus-corvina az 1480-as évek elejétől kezdődően jelen volt a királyi gyűjteményben, hiszen Francesco Rosselli 1479/80-ban tartózkodott Budán, és biztonsággal kijelenthetjük, hogy ez a kódex budai munkái közé tartozik. Másolata ugyanis hazai, feltehetőleg Vitéz János és Regiomontanus környezetében keletkezhetett 1470 körül, azokban az években, amikor a híres csillagász Magyarországon tartózkodott, és a pozsonyi egyetemnek is első kancellárja volt. (Ez a kódex is annak a corvina-állományrésznek a tagja, melynek másolatai korábbi időkből származnak.)

b) A teljes kódex koncepciója, valós és eszmei tartalma

A Philostratos-corvinában egyébiránt nem csupán a belső historizáló iniciálék és a kötés kapcsolható Budához. Valójában az egész mű koncepciója, lényege hazai fogantatású: a kódex Mátyás uralkodása utolsó éveinek mementója. Előszavában Antonio Bonfini Bécsújhely bevételének (1487. augusztus 17.) állít emléket, a benne található művek eredeti görög változatát pedig – úgy tudjuk – Taddeo Ugoletto adta Bonfini kezébe. A fordítás minden bizonnyal Magyarországon készült. A kettős címlap képi programja pedig Mátyás uralkodói reprezentációjának foglalatja. Nyitó iniciáléjában valószínűleg a trónörökös, Corvin Jánost láthatjuk valós és képletes diadalkocsiján.

17. Bécs, ÖNB, Cod. 44, f. 1r (részlet), Francesco Rosselli

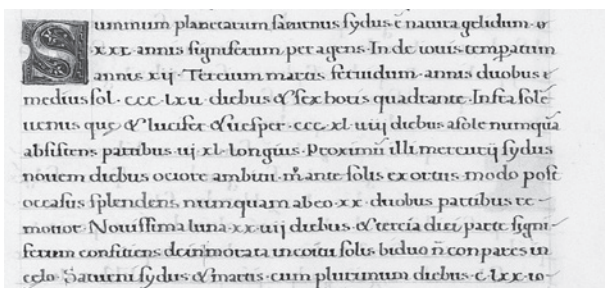
c) Pergamen

A mű és a tisztázat budai keletkezését más elemek is sugallják. A Bonfini által Budán lefordított és megfogalmazott (előszó) munkát minden kétséget kizáróan Budán tisztázták le. A Philostratos-corvina pergamenje az itáliaiánál egy kicsit vastagabb, hazai módra (tehát fényes réteg nélkül) kikészített pergamen. Az az elegáns, mégis rusztikusabb típus, amely a 15. századi nívósabb hazai kéziratoknál nagyon gyakori.

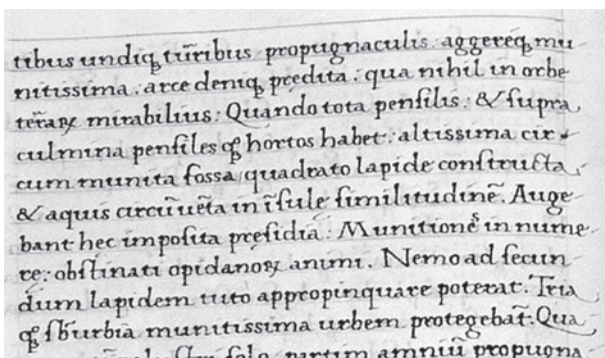
d) Másoló

A budai műhely produktumainak felmutatása során igen nyomós érv lehet, ha bizonyítani tudjuk egy-egy másolat hazai eredetét. Számos kódex esetében a lokalizációs dilemmát (Itália/Buda) éppen az az – egyébként öröndetes – körülmény veti fel, hogy az adott kézirat könyvfestészeti díszje olyannyira vegytisztán itáliai, hogy akár ott is készülhetett volna. (Egyébként éppen ez a tiszta „itáliaiság” – legalábbis a kódexek nagy részében – a Corvina Könyvtár egyik legfontosabb jellemzője és erénye.) A másolat készítési helyének meghatározása segíthet az illuminációt érintő lokalizációs dilemma eldöntésében.

Azon kódexek körén belül, amelyek miniatúra-díszje bizonyíthatóan a budai műhelyben készült az 1480-as évek végén (az Averulinus corvina esetében ez egyelőre csak a címlappáról látható be), van egy

18. München, BSB, Clm 175 (Beda-corvina),
f. 5r (részlet), a kódex scriptora Budán működött

19. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 417., f. 3v (részlet);
a Philostratos-corvina scriptora Budán működött

csoport, melynek tagjai íráskéjük alapján vonhatóak egymás mellé. Ezek a kódexek a következők: a velencei Averulinus-corvina (Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII. 2 = 2796), a müncheni Beda-corvina (München, BSB, Clm 175) és a Nagylucsei-psalterium (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 369). További közös pontjuk, hogy mindhárom kódex a Cassianus-csoport mesterének munkája. (Az Averulinus-corvina csak részben.) Kodikológiai jellemzők (a pergamen állaga, a vonalazás módja, a tinta színe) azt mutatják, hogy a Beda-corvina és a Nagylucsei-psalterium másolata minden bizonnyal hazai eredetű. Autopsia híján egyelőre még nem látjuk, hogy az Averulinus-corvina másolata hol készült, Itáliában vagy Budán.

Már ez utóbbi megállapításunk is implikálja, hogy – bár az említett kódexek írásképe feltűnően hasonlít egymáshoz – azok mégsem egy, hanem két különböző scriptortól származnak. Úgy tűnik, mintha az Averulinus-corvina rendkívül esztétikus íráskéjét a Nagylucsei-psalterium és a Beda-corvina scriptora a legnagyobb hűséggel megpróbálta volna imitálni. (Az Averulinus-corvina valószínűleg valamelyest korábban is készült, mint a két másik kódex.)

Leginkább a Nagylucsei-psalterium írása hasonlít az Averulinus-corvináéra. Ám előbbi scriptorát elárulja a „g” szinte függőlegesen vezetett alsó szára. Ugyanez az Averulinus-corvinában sokkal hatá-

rozottabban és hamarabb hajlik. A két írásképe valóban alapjellegében is kissé eltérő. Az Averulinus-corvina gömbölyded, lágy betűformáihoz képest a Nagylucsei-psalteriumban árnyalatnyival szögletesebb, merevebb vonalvezetést láthatunk.

A Beda-corvina érdekes kettősséget őriz, ugyanannak a kéznek két gyökeresen eltérő íráskéjét. Az első oldalakon (ff. 1r–7v) az írás fegyelmezett, összeszedett, „szűk”. A betűsávok keskenyek, a betűk viszonylag kicsik. Majd az írásképe váratlanul „kinyílik”, oldottabbá, nagyobbá, gömbölydedebbé válik. Ugyanez az írásképe áll előttünk, mint a Nagylucsei-psalteriumban, csupán kevésbé fegyelmezett formában.

A Philostratos-corvina írása a Beda-corvina első lapjain látható, összeszedett íráshoz hasonlít (a vonalazás módja, a tinta színe és a toll vastagsága is megegyezik). Csúppán apró eltéréseket fedezhetünk fel közöttük: a nazálisokat rövidítő vonal itt nem jobbra felfelé hullámzik, hanem inkább vízszintesen, olykor pedig lefelé; az „&” felfelé nyúló szára hangsúlyosan egy kicsi vízszintes vonalban végződik (emlékeztetve egyébként az Averulinus-corvina címlapjának „et”-jére; itt a kis „e” a felső betűsáv széléig felnyúló, hosszú szárú tauval alkot ligatúrát); feltűnők a felül végződő szárazakon („u”, „i”) a vízszintes „talpacskák”; a vonalvezetés remegőbb, göcsörtösebb; a betűsávok szűkebbek. Mindazonáltal talán még az is megkockáztatható volna, hogy nincs szó külön scriptorról, ám minden hasonlóság ellenére az említett vízszintes vonalkákat és a rövidítésjelek vízszinteségét jelentős különbségnek látjuk.

A Philostratos-corvina esetében tehát egy újabb budai kézzel kell számolnunk, aki ugyancsak igyekszik a tárgyalt kódexek írásképehez igazodni.

e) Címertípus, átfestett címerek

A Philostratos-corvina címerhasználatát korábban már érintettük. Ebben a kódexben festették át a címereket – ezek eredetileg Mátyás osztrák hercegi pecsétjének összetételét követték – egységesen a magyar és cseh királyi címerre, egy kivétellel.

A Philostratos-corvina címerei, mind az eredeti réteg, mind pedig az átfestések minden kétséget kizáróan a főilluminátor, Boccardino il Vecchio kezétől származnak. A címerformák Boccardino il Vecchio formái kissé hosszúkás, karcsú, fönt két gömbszerű, felfelé álló füffel. (Vö. pl. London, BL, ms. Yates Thompson 30, f. 82v; Paris, BnF, Cod. Latin 8879, f. 427r.; New York, PML, MS M. 80, f. 13r.) Az oroszán emlékeztet a Szatmári-breviarium oroszánjára

(ff. 10v, 11r, 77r, 116v, 285r, 427r, 486v), lépésére. Az átfestéskor bekerülő oroszán pedig semmiben sem különbözik a 2. mező eredetileg is ott lévő oroszánjától, az átfestéskor felhasznált festékanyagok, a színárnyalatok is ugyanazok. Következésképpen a címer festője és átfestője is Boccardino kellett hogy legyen. A tudatos átfestés procedúrájára – figyelembe véve, hogy ez a címertípus milyen szerepet játszott a királyi könyvtár egységesítése során – pedig minden bizonnyal csak Budán kerülhetett sor. (Elképzeltető, hogy a kódex lapjain ezek az átfestések azt a pillanatot örökítették meg, amikor az egységes Corvina Könyvtár megálmodói az 1480-as évek vége felé végleg döntöttek e címertípus mellett a Corvina egységes possessorjegyeként.)

Boccardino il Vecchio Budán?

Ezen a ponton jutunk el az elsődleges illumináció lokalizációjának kérdéséhez. A hely mind ez ideig Firenze volt.

Következő-e mindebből, hogy Boccardino il Vecchio pályája kezdetén fel kell tételeznünk egy rövid budai próbálkozást? Hasonlót, mint amilyenben Francesco Rossellinek is része volt, csupán Boccardino esetében ennek nem maradt nyoma? Mint láttuk, a kódex minden eleme (mű, tisztázat, pergamen, belső iniciálék, kötés, címerek, címerátfestések) budai eredetet sugallnak. Ezen jegyek kontextusában szinte erőszakolt mozzanatként tűnik fel egy Firenzébe való kiküldés, majd – befejezetlenül való – visszaküldés Budára. Boccardino il Vecchio budai tartózkodásának tehát igen nagy a valószínűsége.

Mint általában az ifjú miniátorok esetében, Boccardino pályájának korai szakasza – huszonéves ekkor – kevéssé ismert. A kutatás Gherardo di Giovannival hozza kapcsolatba mint olyan mesterrel, aki leginkább hatott művészi formálódására.⁴⁵ Boccardino 1485 és 1492 között Lorenzo de' Medicinek dolgozott. A Medici-megbízások nem zárhatják ki egy rövid budai próbálkozást. 1495-ben már saját műhelye van Firenzében.⁴⁶ Lehetséges, hogy a műhelyalapításhoz budai keresménye is hozzájárult?⁴⁷

A fenti gondolatmenettel a kódex (részleges vagy teljes) budai lokalizációját igyekeztünk bizonyítani, s így térünk vissza kiinduló megállapításunkhoz, miszerint a budai műhely speciális viszonyai tették lehetővé a jóval szerényebb kéz munkálkodását a kódexben. A jelenség feltehetőleg a budai műhely belső szerkezetéről, hierarchiájáról, a kooperáció módjáról árulkodik, amelyet a

„független” vagy „önálló” miniátorok párhuzamos jelenléte határozhatott meg. Az alapstruktúra tehát valószínűleg nem az alárendelés, hanem a mellérendelés volt. Nem kizárt, hogy egy kisebb mester hasonló presztízzsel rendelkezett, mint jóval kiválóbb kollégája, s egy komoly királyi megrendelésben, mint amilyen a Philostratos-corvina volt, a műhely íratlan szabályai szerint helyet illett neki adni. Az sem lehetetlen, hogy életkori kérdések is szerepet játszhattak a feladatok kiosztása során: egy idősebb miniátort talán nem lehetett kizárni egy ilyen szintű munkából.

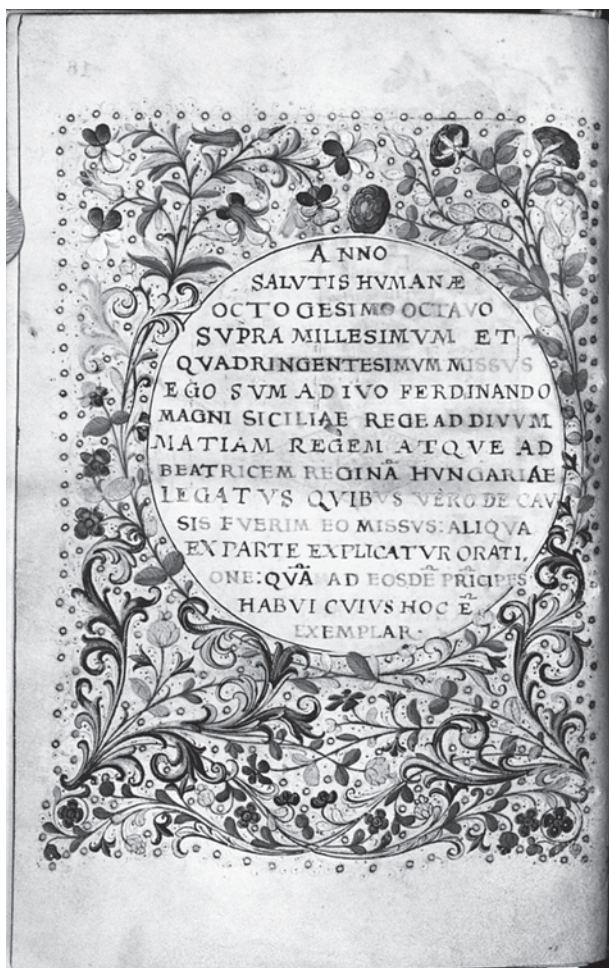
Továbbra is nyitott marad viszont a másodlagos mester személyének kérdése. Mielőtt megkísérlünk javaslatot tenni rá, gondolatmenetünkbe be kell vonnunk egy újabb kódexet is, a Ransanus-corvinát.

A Ransanus-corvina

A Ransanus-corvina a Corvina Könyvtár egyik legismertebb, egyben legréjtélyesebb darabja (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249.).⁴⁸ Híres címlap-miniatúrájában a szerző, Petrus Ransanus – történettudós, egyben Beatrix apjának, Ferranténak követe Budán – ünnepélyes keretek között nyújtja át művét, a *Magyarok történetének rövid foglalata*t – amelyet egyébként a kódex tartalmaz – a trónuson ülő uralkodópárnak, akik jól felismerhetően Mátyás és Beatrix (f. 17r). (20., 21. kép) Minden bizonnyal ez a kódex volt a királyi párnak szánt díszpéldány.⁴⁹ A címlap alján két címer található: az egyik II. Ulászlóé, a másik pedig Bakócz Tamásé a bíborosi kalappal. Miként az a kódexhez később hozzátoldott második előszó szövegéből kiderül (ff. 1r–7r), a kéziratot egy bizonyos Frater Johannes (egyben ennek az előszónak a szerzője) találta meg egykori domonkos rendtársa, az elhunyt Ransanus hagyatékában. Ő korrigálta a szöveget, és döntött végül úgy, hogy Bakócz Tamásnak fogja felajánlani. A kódex ezen másodlagos rétegéhez tartozik tehát az említett előszó, valamint a Bakócz-címerek (ff. 1r, 17r). A provenienciát a kutatás úgy rekonstruálta, hogy fr. Johannes Bakócz pápai aspirációi során, annak 1512/13-as római tartózkodása alatt nyújthatta át a kódexet a bíborosnak. (Erről részben maga a dedikátor is említést tesz az általa írt előszóban, f. 6r.)

A kódex tartalma a következő:

(ff. 1r–7r) Frater Johannes de A... másodlagos előszava, egyben ajánlása Bakócz Tamásnak. Ez az egység utólag lett a kódex elé toldva. Másolata minden bizonnyal Itáliában készült, jól mutatja ezt a pergamen fényes felületű kiképzése is. Ez a tiszt-

20. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 16v

tázat, valamint a kódex eredeti rétegében található korrekciók, kiegészítések ugyanattól a kéztől származnak, minden bizonnyal Frater Johannes kezétől. Az előszóban ugyanis ő maga mondja el, hogy korrigálta a szöveget. Az eredeti rétegben található javítások között különös figyelemre tarthatnak számot a kitörölt szavak, sorok helyére beírt szövegek. Ezek különösen az *Indexek* tartalommutatóiban (ff. 11–15v) feltűnők: Mátyás, Hunyadi János (f. 14r, 14v), Kapisztrán János (f. 14v) és Mátyás (f. 15r) késsel beírt neve, valamint f. 11v-n a késsel beírt kék sor: *Ad Divum Mathiam Hungaror(um) Regem Divamque Beatrice(m) Regina(m)*.⁵⁰ Miniatúradísz (f. 1r) megkísérli imitálni a címlap miniatúrájának kompozícióját.

(ff. 7v) üres

(ff. 8r–10v) Ransanus Mátyáshoz szóló előszava és ajánlása. Az előszó első levele, pontosabban a 8. levéllel kezdődő, négy levélből álló ívfűzet külső bifoliója elveszett, ugyanis a 8. levél papírpótlás, a bifolio másik felének helyén (f. 14 és f. 15 között) pedig lacuna van a szövegben, amelynek a mennyi-

21. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 17r

sége (28–33. index) hozzávetőlegesen valóban egy levelet tesz ki. A jelenlegi papírpótlásra (f. 8) véleményem szerint Jankovich Miklós, a kódex Széchényi Könyvtárát megelőző tulajdonosa kalligrafálta az előszó szövegének elejét.⁵¹

(ff. 10v–11r) A műhöz használt források felsorolása

(ff. 11r–169r) Maga a mű (bevett címén *A magyar történelem rövid foglalata*), amely az incipit szerint, az *Annales* akkori állapotában annak 61. könyvét képezte: *Petri Ransani Siculi theologi atque historici Lucerini episcopi Annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus feliciter incipit. Cuius sint indices septem et triginta*.⁵²

(ff. 11r–15v) 37 tartalommutató a 37 fejezethez (*Indices*), benne lacuna (ff. 14 és 15 között a 28–33. index hiányzik, l. fönt).

(f. 16r) üres

(ff. 16v–169r) Főszöveg, amely Ransanus Mátyás és Beatrix előtt elmondott beszédével kezdődik. A szöveg vége (f. 169) elveszett, a jelenlegi 169. levél ismét papírpótlás, rectóján a mű záró sorai feltehetőleg ugyancsak Jankovich Miklós kezétől származnak hasonlóan a mű legelejéhez, f. 8r–v-hoz.

A kódex eredeti rétegének (jelen állapotában: ff. 9–168) miniatúradíszét a kutatás – Hoffmann Edith nyomán – egyöntetűen dél-itáliai vagy nápolyi munkának tartja.⁵³ Számomra úgy tűnik, hogy csakis Ransanus nápolyi és dél-itáliai kötődése miatt. Ez a körülmény egyébként rávilágít az illumináció különös, bizonyos értelemben teljesen egyedi, szinte besorolhatatlan voltára, amelyet az alábbiak is csak részben tudnak megközelíteni.

A kódex keletkezésével és történetével kapcsolatban Csapodi Csaba és Kulcsár Péter fogalmazott meg határozott véleményt. Csapodi szerint ez a kódex volt a királyi párnak ajánlott díszpéldány, amelynek másolata és címlap-illuminációja még Mátyás életében elkészült. Csapodi Csaba az Ulászló-címer szívpajzsa alatt nem fedezett fel Mátyásra utaló hollót, a királyi címer tehát nem átfestés.⁵⁴ A Bakócz-címer címerpajzsa alatt szintén nem vehető ki korábbi réteg, a bíborosi kalap és a körülötte lévő erőteljes alapozás, valamint kiálló aranyrészek azt sejtetik, hogy alatta aranykorona lehetett. Csapodi Csaba szerint II. Ulászló címere mellé Beatrixé került volna – a történész II. Ulászló és Beatrix házasságkötésével hozza ezt kapcsolatba –, ám a tisztázatlan helyzet miatt az ajándék végül nem készült el, és a szerző magával vitte azt hazájába.⁵⁵ Csapodi Csaba azonban nem tért ki arra, hogy miként is illeszkedik gondolatmenetébe az illumináció nápolyi eredete. Sőt, ebben a dolgozatában az illuminálásról és az elkészült munka stílusáról egyáltalán nem esik szó. Azonban szembesülnie kellett azzal, hogy az általa rajzolt kép nehezen enged meg egy nápolyi utaztatást, és feltehetőleg ezért tüntette fel 1973-as összegző munkájában a kifestés helyeként Dél-Itália és Nápoly mellett lehetséges verzióként Budát is.⁵⁶

Kulcsár Péter vizsgálódásainak célja az *Epitomé* kéziratának számbavétele és a szöveghagyomány tisztázása volt. A kódex történetét is ebből a látószögből kísérelte meg rekonstruálni. Konklúziója szerint, amelyben jelentős szerepet játszott az a művészettörténeti kijelentés, hogy a kódex nápolyi munka – a budapesti kódex (jele B) az autográf eredetiről (E) Palermóban 1490 és 1492 között készült másolat. Kulcsár Péter e következtetése miatt minden eszközzel megpróbálta megcáfolni Csapodi Csaba azon feltevését, hogy ez a kódex lett volna a Mátyásnak és Beatrixnek szánt díszpéldány. (Kulcsár Péter szerint eredetileg E-nek szánták ezt a szerepet.) Úgy vélte, hogy f. 17r még csak nem is a kódex címlapja, hanem csupán a tartalomhoz kapcsolódó illusztráció. A valódi címlap f. 8 lehetett, ami ma papírpótlás, eredetije elveszett. A szöveg jelentős hibákat felmutató, korrektúráján át nem esett

állapotából is arra következtetett, hogy azt nem szánhatták az uralkodónak. A címerekkel kapcsolatban maga is arra a következtetésre jutott, hogy a II. Ulászló-címer nem átfestés, a Bakócz-címerpajzsa alatt pedig valóban nincsen semmi, csupán a bíborosi kalap alatt lehet kivenni egy sötétebb sávot. Véleménye szerint egyáltalán nem lehet tudni, hogy eredetileg kinek is szánhatták ezt a példányt.⁵⁷

A kódex legfrissebb áttekintése Mikó Árpádnak köszönhető. A művészettörténész álláspontja bizonyos szempontból ötvözi a két fenti elképzelést. Véleménye szerint Ransanus a kész munkát leküldhette Nápolyba illuminálás végett. A kódex miniatúradíszének nagy része valószínűleg még Mátyás életében elkészült, halála pillanatában csupán a címerek helye maradt kitöltetlenül. Ezt követően került bele II. Ulászló címere. De Budára végül nem küldetett vissza a kódex, hanem Ransanus tulajdonában maradt, ahol fr. Johannes végül fellelte.⁵⁸

Az „első címerfestő” a Ransanus-corvinaiban

A kódex alábbiakban következő elemzése Csapodi Csaba forгатókönyvét igazolja. Ezt egyetlen lényeges ponton szeretnénk módosítani, illetőleg Csapodi halványan megfogalmazott vélekedését határozott kijelentéssé tenni. A kapott végeredmény alapján ugyanis végleg elvethetjük a nápolyi illuminálás uralkodó nézetét, ugyanis a jelen kódex könyvfestészeti díszé nem Nápolyban, hanem Budán, a budai műhelyben készült – mint ahogyan ez tulajdonképpen kézenfekvő is volt. A könyvfestészeti dísz attribúcióját illetően ebben a kódexben ugyanis van néhány fogódzónk: a florális ornamentika és az iniciálék. Ezek ugyanis részben az „első címerfestő” kezétől származnak.

A kettős címlap (ff. 16v–17r) egésze összességében egykorú, közel egykorú (korábbi is) francia és franko-flamand kéziratok stílusát, hangulatát árasztja. Ez részben a jobb oldali címlap felépítésének, részben pedig a bordúr-ornamentika színezésének és motívumainak köszönhető. A jobb oldali címlap struktúrája talán leginkább hóraskönyvek kezdőoldalán köszön vissza. Jellemző a lap felső részét uraló, nagy miniatúra, a közvetlenül alá helyezett és jóval kisebb iniciálé és a kevés szöveg. A bordúr-ornamentika alapvetően szintén francia és franko-flamand jellegű: hangulatát alapvetően meghatározzák a nyújtott és ostorszerűen kanyargó erőteljes, kék színű és vörössel, arannyal modellált okkersárga akantuszívok. De a számóca, az ibolya, a szegfű, a légy, a pillangó, a csiga, a husággal suhintó ördög és a zenélő puttók ugyancsak a francia és franko-flamand formakincs részei.

A főminiatúra trónterem-jelenete szintén rezonál ugyanerre a könyvművészetre, ahol kedveltek a zárt térben játszódó, intímabb kompozíciók.⁵⁹ A donációs-jelenetnek is számos párhuzama van ugyanebben a stílus körben, de ez a téma természetesen nem zárólag franko-flamand jellegzetesség.⁶⁰

Am ha jobban megfigyeljük – és ez teszi lehetővé a részleges attribúciót is –, az ornamentális részben észrevehetjük a domináns francia és franko-flamand színezés és „fedőréteg” alatt az „első címerfestő” jellegzetes vonásait: a sugaras aranytallérokat (sűrűségük, a tallért övező fekete kontúr vastagsága, a sugarak sűrűsége és hossza azonos az „első címerfestő” megoldásaival), a tollrajzos kacsokat a rá jellemző kivitelezésben (közöttük a „sűrítő” háromszövegeket, a kacsokat merőlegesen átszelő, egymással párhuzamos vonalkákat), széles rózsaleveleket.

Teljes egyértelműséggel mutatják az „első címerfestő” kezét a kódex belső iniciáléi és az azokat kísérő rövidke széldíszek is egészen f. 125r-ig. Eleinte még erőteljesen az imitált motívumkincsből építkeznek – igaz ez mind az arany nagybetűk háttérének kialakítására (pl. f. 74v), mind a széldísz elemeire –, de ahogy haladunk előre a kódexben, egyre inkább előtérbe kerülnek „saját” megoldásai (f. 101v-től különösen). (22., 23., 24. kép) A rózsalevelek szélesebbek lesznek, a széldísz struktúrája egyre jobban hasonlít az általa egyszerű florális ornamentikával díszített corvinákban láthatókra. (25., 26., 27. kép) Az attribúcióban fontos szerepet játszik az arany nagybetűk színes háttérének arannyal vagy ezüsttel megrajzolt ornamentikája. Ez ugyanis az „első címerfestő” esetében nagyon jellegzetes, valamennyi florális corvinájában ugyanolyan, de fellelhetjük a modenai Alberti- és a párizsi Ambrosius-corvinában is. Nem csupán a motívumok, hanem a vonalvezetés is sajátos, felismerhető. A munka kidolgozott, az összhatás viszonylag sűrű, a vonalak lendületesek, és hasonlóan lendületes cseppekben végződnek. Ami a struktúrát illeti, a mester nagyon kedveli a virágfejeket centrális motívumként. A Ransanus-corvina iniciáléiban is ugyanezek a jellegzetességek köszönnek vissza.

A Ransanusban ugyanekkor ez a sorozat f. 125r-n megszakad. Innentől kezdve egy másik kéz veszi át a belső iniciálék kifestését, aki a maga részéről pedig az „első címerfestő” korábbi megoldásait imitálja. Ez a második kéz ebben a műfajban (az ornamentikában) viszont sokkal ügyetlenebb, vagy talán türelmetlenebb. Motívumrepertoárja szegényesebb, a kidolgozás elnagyoltabb, a színezés szintén, a tollrajzos kiegészítésekről pedig látszik, hogy vonalvezetésük idegen számára. (28., 29., 30. kép)

A címlap-kompozíció viszont valódi fejtörést okoz. Minden bizonnyal az imitáció és elemek összeol-

lózásának olyan fokával állunk szemben, ami mögött már csaknem lehetetlen az attribúció. Nézzünk mégis néhány jellegzetességet, ami elmondható erről a miniatúráról. Megfogható egy enyhe Boccardino il Vecchio-hatás. Ez a háttér hármass csoportjának formáiban, lazúros összhatásában, arckialakításában stb. jelentkezik, valamint a szemek megformálásában: a szemüreg furcsán konkáv érzetet kelt, melyben a szembogár úgy van elhelyezve, mintha ennek a konkáv formának a belső árnyéka lenne, s ezáltal csak erősíti a befelé mélyített érzetet (pl. Paris, BnF, Cod. Latin 8879, ff. 37r, hármass csoporthoz: 227r, valamint New York, PML, MS M. 80, f. 162v).

A másik megragadható jellegzetesség az, hogy az uralkodópár portréi feltehetőleg egészen egyszerűen „kivágatok”, áthelyezett portrék más corvinákból, vagy az uralkodópár más műfajú ábrázolásait másolják. Beállításuk is átvételnek tűnik, mintha a miniatúra rendelkezésére álló portrékhoz igazította volna a teljes kompozíciót.⁶¹

Ennél több „konkrétum” sajnos aligha mondható el az ábrázolásról. Azonban ha némiképp távolabbról, nem elveszve a részletekben tekintünk rá, akkor érzésünk szerint van egyfajta összhatásbeli hasonlóság a Philostratos-corvina historizáló iniciáléinak korábban bemutatott figurái és e között a jelenet között. A legszembeötlőbb talán a kolorit, amelyet a vörös, a zöld és az arany ural, kiegészülve a hajak barnaságával és a szürke háttérrel. De tagadhatatlanul van valami hasonlóság a kivitelezésben, az alakok arányaiban, a vonalak hangsúlyosabb szerepében, a kezek rajzolatában és árnyékolásában.

Gondolatmenetünk során mindaddig egyetlen biztos fogódzónk volt, az „első címerfestő” keze a Ransanus-corvina bordúr- és iniciálé-ornamentikájában. Természetszerűleg adódik a kérdés: vajon mind a Ransanus-corvina címlap-miniatúrája, mind pedig a Philostratos-corvina másodlagos alakjai mögött az „első címerfestő” keze áll, amelyet a mások stílusának és különféle előképeknek a hű imitációja tett csaknem felismerhetetlenné?

A „második címerfestő” a Ransanus-corvinában?

A Ransanus-corvinában a helyzet azonban sajnos nem ilyen egyszerű. És ezen a ponton be kell vonnunk gondolatmenetünkbe a „második címerfestő” alakját. A „második címerfestő” a Corvina-könyvtár titokzatos, mind ez ideig teljesen megfoghatatlan miniatúrai közé tartozik. Miként korábban említettük, az MA-sziglával kísért, Budán a cor-

22. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 85v (részlet), „Első címerfestő”

23. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 101v (részlet), „Első címerfestő”

24. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 119v (részlet), „Első címerfestő”

25. Budapest, Cod. Lat. 429., f. 1r (részlet), „Első címerfestő”

26. Budapest, Cod. Lat. 429., f. 1r (részlet), „Első címerfestő”

27. Budapest, Cod. Lat. 429., f. 1r (részlet), „Első címerfestő”

28. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 138v (részlet), „Második címerfestő”?

29. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 141v (részlet), „Második címerfestő”?

30. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 155r (részlet), „Második címerfestő”?

vinákba festett Mátyás-címerek tulajdoníthatók neki. További jellegzetessége, hogy azok a corvinák, amelyek ezt a címet hordozzák, lila (esetleg vörös) bársonykötést kaptak. Hozzá azonban más műveket eddig nem köttettek.

Az „első címerfestő” kérdéskörének boncolgatója kényszerűen vezetett el a „második címerfestő” munkáihoz. Bemutatása szétfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit, de a Ransanus-corvina kapcsán néhány jellegzetességére ki kell térnünk.⁶²

A Ransanus-corvina címlapján az Ulászló-címer minden valószínűség szerint a „második címerfestő” kezétől származik. (31., 32. kép) A címertípus alapvetően a „második címerfestő” típusa. Ennek felel meg a keskenyebb, hosszúkásabb címerpajzs, a zárt, összefogott kompozíció (kompakt egységet alkotva a koronával), az oroszlán formája, karcsúsága, kissé lazúros kialakítása, nagy, karmos mancsai. A korona típusa is azonos a „második címerfestő” címerein található koronával, azzal a különbséggel, hogy a középső, felnyúló virágszirmok nem csúcsban végződnek. A címerben megfigyelhetjük ennek a mesternek egyik további jellegzetességét is, a határozott fekete kontúrt az aranszegélyek külső és/vagy belső oldalán. Jellegzetes a satírozásmódja is: ritkás párhuzamos vonalak egymás mellett, mint például a korona és a címer között a Ransanus-corvina Ulászló-címerében

Véleményünk szerint ez a mester, tehát a címer festője az, aki átveszi az „első címerfestőtől” a Ransanus-corvina belső iniciáléinak kivitelezését a kódex utolsó harmadában. Erre olyan jegyekből következtetünk, amelyek nem ebben a kódexben talál-

hatók. (Ilyenek: kevésbé kidolgozott ornamentális formák, durvább színezés; elnagyoltabb modellálás [pl. csupán egyetlen kontúrszerű csík a forma szélét követve]; satírozás néhány párhuzamos, egymástól kissé távol elhelyezkedő vonallal a forma végén; bizonyos típusú lineáris ornamentika [pl. gyakori üres köröcskék] stb.) Miként említettük, ennek az újabb kéznek díszítésmódja, motívumai határozottan megkülönböztethetők az „első címerfestő” eszköztárától. Jellegzetes módon díszíti az iniciálékban a betűk háttérét is. Ez a címlapminiatúra szempontjából számunkra most azért fontos, mert az iniciálékban alkalmazott díszítmények feltűnnek a királyi pár fölött húzódó trónkárpiton is: a zöld és vörös textil arany díszítésében. (33., 34. kép) A jelenetet keretező aranypálca fekete kontúrja, valamint a trónus dobogóit szegélyező fekete kontúrvonal és a ritkás fekete satírvonalak is származhatnak tőle. Ugyancsak az ő keze gyanítható a háttérben pihenő állatka (talán hermelin, Beatrix szokásos tisztaságszimbóluma) véglegesítésében, satírozásában is.

Ugyanakkor a figurákban nem tudom felfedezni az ő kezét. A „második címerfestő” figurálisan rendkívül karakterisztikus mester, arcformái mindenütt, bármely stílus imitálása során „átütnek”. Erőteljesen festői eszközökkel dolgozik, ugyanakkor fontosak számára a kontúrvonalak is. Olykor mintha egy mai művész szénrajzát szemlélnénk (erre egy kicsit emlékeztet a Ransanus-corvinában a Mátyás és Beatrix lába alatt húzódó barna trónussáv fekete kidolgozása). Figurái összetettek és kidolgozottak, ugyanakkor van bennük egyfajta nagyvonalúság, ami kevésbé jellemző a Ransanus-

31. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 529., f. 1r (részlet),
„Második címerfestő”

corvina címlap-miniatúrájának alakjaira. Valamint távolról sem jellemző rá a zöld, vörös, arany alkotta kolorit.

Elképzelhető tehát, hogy a Ransanus-corvina illuminációjának eredeti rétegében is két fázist kell elkülönítenünk. Az elsőbe tartozhat a címlappár florális ornamentikája és a széldíszsel ellátott iniciálék f. 125r-ig. Ezek a díszítmények véleményem szerint nagy biztonsággal attribuálhatók az „első címerfestőnek”. Ugyancsak az első fázisba tartozhat a címlap-miniatúra jelentős része is, ám ez utób-

32. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 17r (részlet),
„Második címerfestő”

bi – hasonlóan az iniciálék sorához – ekkor még vélhetőleg befejezetlenül maradt.

Minden bizonnyal Mátyás halála okozhatott szakadást a kódex kifestésében.

Egy bizonyos idő elteltével a kifestést a „második címerfestő” folytathatta: befejezte az iniciálékot, belefestette az Ulászló-címert, és valószínűleg ő fejezte be, egészítette ki a címlapminiatúrát is. Ez utóbbi esetben azonban nem érzékelhető tisztán, hogy az ábrázolás milyen mértékben az ő műve.

A második címerhely ekkor még minden bizonnyal üresen, azaz inkább kitöltetlenül maradt. A kutatók egyetértettek abban, hogy II. Ulászló címere nem átfestés, Bakóczé alatt pedig csak a kalapréznel látható egy sötét sáv, amely az egykor ott lévő aranykoronára utalhat. A jelenség (a korona megléte és a címerpajzs kitöltetlensége) a kódexké-

33. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 147r (részlet),
„Második címerfestő”?

34. Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249., f. 17r (részlet),
„Második címerfestő”?

szítés szokásos menetével értelmezhető, melynek során az aranyozás mindenféle kifestést megelőz. Ennek megfelelően a két címer koronája és kerete már az első ecsetvonás előtt készen lehetett. (Eredetileg minden bizonnyal Mátyásnak és Beatrixnek szánták.) Az egyikbe később – a fent bemutatott sorrendben és módon – II. Ulászló címerét festették, a másik azonban üresen maradt, és csupán akkor töltötték ki, amikor Bakócz Tamáshoz „igazították” az illuminációt. Ekkor természetesen a koronát le kellett takarni, át kellett festeni. (Ez a feltételezés involválja a „második címerfestő” részvételét már a legelső fázisban is.)

A folyamatot időben egyébként teljes mértékben alátámasztja Kulcsár Péter egyik eredménye, miszerint Ransanus legalább 1490. szeptember 18-ig, II. Ulászló koronázásáig Magyarországon maradt annak érdekében, hogy Beatrix pozícióit az utódlás körül erősítse.⁶³ A „második címerfestő” „intervenciója” a Ransanus-corvinában – az Ulászló-címer alapján – vagy a királlyá választás, azaz július 15. vagy pedig a koronázás, szeptember 18. után kellett hogy történjék. A másodjára is befejezetlenül maradt munkát⁶⁴ a még ősszel is Magyarországon tartózkodó Ransanusnak mindenképpen alkalma volt magával vinni Itáliába.

Hogy reflektáljunk a kutatás egyik dilemmájára is: a fentiek értelmében úgy tűnik, hogy a budapesti kódex mégiscsak a Mátyásnak és Beatrixnek szánt díszpéldány lehetett. (A másolat jó vagy rossz volta ettől a körülménytől teljesen függetleníthető.)

Lehetséges megoldás: az „első címerfestő”?

Mindezek után tanulmányunk szempontjából bennünket egyetlen kérdés foglalkoztat: sejthetjük-e a Ransanus-corvina címlap-kompozíciójának első rétege mögött is – hasonlóan az ornamentikához és a belső iniciálék kezdeti sorához – az „első címerfestő” kezét? A kérdés folytatható: amennyiben elfogadjuk a Philostratos-corvina másodlagos alakjai és a Ransanus-corvina főkompozíciója közötti jellegbeli hasonlóságot, feltételezhetjük-e, hogy a Philostratos-beli másodlagos figurák is az „első címerfestő” kezétől származnak?

Miként erre újra és újra utalunk, a stílusimitáció szinte lehetetlenné teszi, hogy megválaszoljuk ezt a kérdést. Van azonban néhány olyan jellegbeli hasonlóság az „első címerfestő” hiteles munkái és az itt tárgyalt miniatúrák között, amelyeknek köszönhetően feltevésünk talán nem egészen alaptalan. Vegyük alapul a párizsi Ambrosius-corvina és a modenai Alberti-corvina címlap-iniciáléjának

félalakjait, Leon Battista Albertit és Szent Ambrust (1., 35. kép).

Van valami nagy hasonlóság ebben az egész körben, ami valamelyest megfoghatatlan: egyfajta finom visszafogottság az ábrázolásban. Szembetűnő ugyanakkor a közös kolorit is: az arany, a zöld, a vörös és a szürke. A két „hiteles” munka közül ez elsősorban Alberti figurájára igaz: arannyal modellált, vörös ruhás alak, kezében zöld könyvet tartva, szürkés-kék háttér (égbolt) előtt. Szent Ambrusnál az arannyal modellált vörös köpenyt vonhatjuk ide. Ambrus főpapi öltözékének sűrűn ráncolt, barnás-szürkével árnyékolt fehérsége talán Ransanus fehér ruháján köszön vissza. A Philostratos-corvina figuráinak szürke háttérét és a Ransanus-beli jelenet szürke háttérének közösségét pedig többször említettük (Attavante-jellegzetesség).

A kolorit azonosságát kiegészíti a tematikus egyezés is: férfialakok vörös és zöld ruhában, akik könyvet tartanak a kezükben (rendkívül általános motívum, de a jelen kontextusban mégiscsak erősíti a tárgyalt munkák közötti kohéziót). A könyvet egyébként Szent Ambrus kezében is megtaláljuk.

Feltűnik néhány közös kiegészítő: Alberti ruhájának arany gombjai visszatérnek a Philostratos-beli alakok ruháján. Szent Ambrus köpenyét ugyanolyan aranyfoglatatú ékkő tartja össze, mint amelyet Mátyás és Beatrix öltözékén láthatunk a Ransanus-corvinában. Ugyanilyen ékkő díszíti Ambrus és Ransanus infulájának két oldalát.

A ruhák szabásában is van némi hasonlóság: a hasított ujjkivágás a Philostratos-corvinában (ff. 62r, 166v) és a Ransanus-corvina Mátyásán is megfigyelhető.

Valamennyi figuránál közös sajátosság a száj kialakítása és a száj alatti rész hangsúlyozása, sötéttel való árnyékolása. A száj valamennyi esetben plasztikusan kidomborodó bőrfelület, amely nem kap különösebb színezést (a Philostratos-corvinában némiképp igen) vagy külső kontúrt. Jellegzetes része a felső és alsó ajak közötti és az alsó ajak alatti árnyék. Nagyobb hangsúlyt kap az orr alatti függőleges árnyék is.

E közös vonások azonban mégsem olyanok, hogy lehetővé tennék a kétségtelen attribúciót. Ez továbbra is csupán feltételezésként fogalmazható meg.

De talán éppen ez a stílusimitáció egyik velejárója: az imitátor keze nem okvetlenül felismerhető. Talán más a helyzet, ha erőteljes saját jegyekkel rendelkező mester imitál. Akkor az (árulkodó) egyéni vonások valószínűleg elkerülhetetlenek.

Miként arról dolgozatunk első részében szó esett, az „első címerfestő” nem ilyen volt. Bár egy adott stíluskört követett, nem rendelkezett átütő egyéni karakterrel. Minden bizonnyal őt alapvetően

35. Párizs, BnF, Cod. Latin 1767 (részlet), „Első címerfestő”

ornamens-miniátornak kell tekintenünk. De talán éppen figurális semlegessége tehetővé képessé arra, hogy mások stílusa mögött tökéletesen elrejtőzzék.

A tanulmányban megkíséreltük egy, a saját stílusköréhez hűséges, azt következetesen és gondosan alkalmazó kisebb miniátor működését bemutatni, aki új környezetbe kerülve, új kihívásokkal szembesülve új megoldásokhoz, módszerekhez folyamodott. A budai királyi könyvtár gazdagsága lehetőségeket tárt elé, de egyben kényszerítő erővel is bírt, hogy a mester – feladatai függvényében – meghaladja önmagát. A budai műhely – bármennyire is uralta az itáliai jelleg – a központtól távol helyezkedett el, ami olyan jelenségeket is megengedett, amelyek a központban valószínűleg nem lettek volna lehetségesek: kisebb mesterek jelentősebb megbízásokat is kaphattak. E feladatokat pedig elsősorban a kooperáció és az imitáció módszerével oldották meg.

A fent bemutatott példák egyben bepillantást engednek a budai műhely struktúrájába is az 1480-as évek végén. Ezt feltehetőleg önálló miniátorok (jelentősebbek és kisebbek) párhuzamos működése jellemezte, önálló feladatokkal. Mégis kitapintható közöttük egyfajta belső hierarchia a közös munkákban kapott szerep mértéke, valamint az imitálható stílusok alapján. Ebben egyértelmű Francesco da Castello és a Cassianus-csoport stílusának dominanciája, amelyhez epizódyszerűen felzárkózott Boccardino il Vecchio stílusa és a Philostratos-corvina is. A képet egy-egy jelentős, Itáliából frissen érkező darab, mint például Gherardo és Monte

di Giovanni Hieronymusa és Didymusa vagy az Attavante által miniált brüsszeli missale tovább árnyalhatta. Továbbá meg kell említenünk Francesco Rossellinek az évtized elején készült munkáit, amelyek mindvégig fontos előképül szolgáltak Budán mind a vezető, mind pedig a kisebb miniátorok számára.

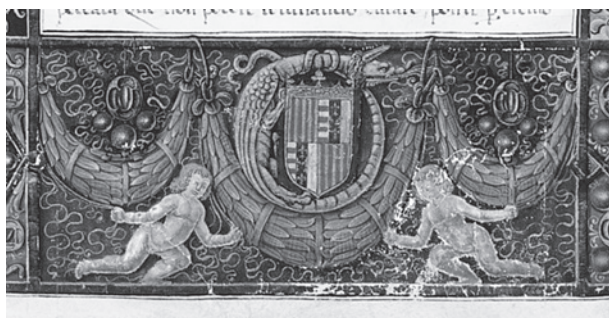
***

Zárásként néhány sor erejéig szeretnénk visszatérni a címerfestők datálásának kérdésére. A tanulmány megállapításai egybecsengenek a legújabb kutatás által is sugallt elképzeléssel, miszerint a két miniátor működése egymással párhuzamos, és az 1490 előtti esztendőkre koncentrálnak. Szép mementója ennek a jól datálható (1490 körül) Ransanus-corvina, hiszen benne mindkét kismester közreműködött.

Fontos bizonyítékként azonban álljon itt a tanulmányban is sokat emlegetett párizsi Ambrosius-corvina esete. A kódex érdekessége, hogy bizonyos értelemben „szabálytalan”: egyesíti magában az „első címerfestő” kezét és a lila bársonykötést. Ez utóbbi – mint tudjuk – a „második címerfestő” címerével díszített corvinákat szokta kísélni. (Ám végső soron ez ebben a kódexben is így van – miként látni fogjuk –, csak másként). Miként szó volt róla, ez a kódex az „első címerfestő” hiteles munkája. Datált, a másolat 1489. július 15-én készült el Firenzében (f. 201v). A dátum az „első címerfestő” által készített illumináció *terminus post quemje*.

A kódex ma Charles II de Bourbon-Vendôme (1562–1594) bíboros számára készített kötésben van. Korábbi tulajdonosának, Georges d’Ambois (1460–1510) bíborosnak egyik inventáriumából (Chateau de Gaillon, 1508) azonban kiderül, hogy a kéziratnak eredetileg lila bársonykötése volt aranyozott ezüstcsatokkal ellátva: „[no 102] Sermones sancti Ambrosii couvert de velours violet à deux fermaus d’argent doré”.⁶⁵ Metszése sajnos az újrakötés során elveszett, de feltehetőleg nem tévedünk, ha azt gyanítjuk, hogy a kötetnek budai típusú, festett, aranyozott metszése volt. Íme tehát egy kódex, amelyet az „első címerfestő” illuminált, ám lila bársonykötést kapott.

A kódex címlapjának bizonyos részeit átfestették: lefedték a címer két oldalán található hollókat, valamint magát a címet, jobban mondva aragón királyi címer került az egykori címer fölé vagy annak helyére.⁶⁶ (36. kép) Mivel a kutatás mind ez idáig a teljes kódexet firenzei eredetűnek vélte, és azt is megkérdőjelezte, hogy egyáltalán eljutott-e Budára, a koronás aragóniai címer attribúciója is problematikus volt. Vagy általános aragón címernek vagy I. Aragóniai Ferdinánd nápolyi király (+1494),

36. Párizs, BnF, Cod. Latin 1767 (részlet), a másodlagos címer a „második” címerfestő munkája

Beatrix királyné apja címerének tekintették.⁶⁷ A budai illuminálás ténye azonban azt sugallja, hogy a koronás címer talán magát Beatrix királynét takarja egy olyan időszakban, amikor Mátyás már nem élt. 1500-ban a kódexet Beatrix vihette magával Nápolyba.⁶⁸ Véleményem szerint az átfestés még Magyarországon történt, ugyanis az aragón címer egyértelműen a „második címerfestő” stílusát (vonalvezetését, összeszedett, „zárt” címereit) tükrözi.

E három elem együtt („első címerfestő”, „második címerfestő”, lila bársonykötés) egy 1489. július 15-re datált kódexben értékes bepillantást enged a budai műhely munkájába 1490 előtt, és ugyanakkor kiváló bizonyíték a két mester által képviselt folyamatok 1490 körüli datálásához.

A kódexben van egy további elem, amely a lokalizációs bizonytalanság miatt ugyancsak híjával volt a pontos értelmezésnek. A szöveg végén a má-

soló az alábbi megjegyzést tette: „Re de Ungaria”. Két további párizsi corvinában is fellelhetjük ezt a bejegyzést azzal a különbséggel, hogy azok nem a scriptor kezétől származnak, hiszen az egyik egy 13/14. század fordulójáról származó kódex,⁶⁹ a másik pedig egy görög nyelvű corvina.⁷⁰ E két utóbbi kódexben a „re dungaria” bejegyzés viszont azonos kéznek köszönhető.

Az Ambrosius-corvina esetében a budai fázis minden kétséget kizáróan beigazolódott. Az a körülmény pedig, hogy a „Re de Ungaria” bejegyzés a firenzei scriptortól származik, nem pedig a kódex nápolyi korszakából, arra enged következtetni, hogy talán egy olyan aprócska mozzanattal van dolgunk, amely némi fényt vet a Corvina 1490 körüli fejlesztésének folyamatára. A három hasonló bejegyzés szerencsés módon három különböző típusú kéziratban bukkan fel: egy frissen, kifejezetten a budai könyvtár számára másolt darabban, egy régebbi, több possessort is megért kódexben és egy görög nyelvű kéziratban. Feltehetőleg három tanújelét láthatjuk annak a könyvgyűjtési, másoltatási folyamatnak, amely Firenzében Hunyadi Mátyás kérésére, Naldo Naldi felügyeletével az 1480-as évek végén zajlott. Mivel az Ambrosius-corvina biztosan, a Seneca-corvina pedig nagy valószínűséggel⁷¹ eljutott Budára, növekszik a valószínűsége annak is, hogy a görög nyelvű Chrysostomos-kódex is megjárta ezt az utat, s ezáltal újabb kötetel gyarapodhat a hiteles görög nyelvű corvinák köre.⁷²

JEGYZETEK

* A tanulmány az MTA–OSZK Res libraria Hungariae Kutatócsoport Fragmenta Codicum Műhelyének, valamint a K 120495 és a K 112283 számú NKFIH-programok támogatásával készült.

1 Die Illumiinierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Mitteleuropäische Schulen IX (ca. 1450–1500): Böhmen, Mähren, Schlesien, Ungarn. Hrsg. Maria Theisen (megjelenés alatt).

2 A két kódex részletes leírását l. az előző jegyzetben megadott katalógusban.

3 Poggio kézírata az M-sziglát viseli a szöveghagyományban. A kérdéshez alapvető: M. D. Reeve: Statius’ Silvae in the Fifteenth Century. The Classical Quarterly XXVII. 1977, 202–225.

4 Körmendy Kinga: Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543. (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete III. Studia, 9.) Budapest 2007, 198–199; C. Tóth Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században, I. A kanonoki testület és az egyetemjárás. (Subsidia ad Historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7.) Budapest 2015, 97; C. Tóth Norbert: Ga-

rázda Péter. Egy javadalomhalmozó egyházi – mint politikai áldozat? Magyar Könyvszemle CXXXII. 2016, 1–13.

5 Piero Cennini kezébe több kódex köthető a Corvinában. Vö. Csapodiné Gárdonyi Klára: Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius. (Az OSZK Kiadványai, XLV.) Budapest 1958. Nem kizárt, hogy a tőle származó kéziratok jórészt Garázda Péter közvetítésével kerülhettek Magyarországra. Ugyanehhez a körhöz tartozott Bartolomeo Fonzio is, akinek magyarországi kapcsolatai, törekvései, Garázda Péterrel való barátság közismertek. E baráti kör emlékét őrzi többek között két, ma Münchenben őrzött kézirat. A Cicero beszédeit tartalmazó kódex címlapján Garázda Péter címere mellett a Vespucciak címerét látjuk (München, Bayerische Staatsbibliothek [a továbbiakban: BSB], Clm 15734). A kötet megalkotásában Nastagio Vespucci is közreműködött (*Albinia de la Mare: The Handwriting of Italian Humanists*. Oxford 1973, 108., 9. j. Fotó, leírás: Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Kiállítási katalógus. Szerk. Földesi Ferenc. Budapest 2008, 210. Kat. 42. [Földesi Ferenc]. Macrobius Saturnaliáját – amelynek címlapján Garázda címere viszont magányo-

san szerepel – Bartolomeo Fonzio másolta, a görög szavakat, kifejezéseket pedig Giorgio Antonio Vespucci vezette be a szövegbe [München, BSB, Clm15738]; *Albinia de la Mare: The Handwriting...* i. m. 107. Kép és leírás: Csillag a holló árnyékában... i. m. 212., Kat. 43. [Földesi Ferenc]). A jelenségre – Handó György és Garázda Péter kapcsán – szintén kiter Pócs Dániel, aki szerint Handó György firenzei kódexbeszerzései is Garázda Péter segítségével, az ő kapcsolatain keresztül történhettek. *Pócs Dániel: Handó György könyvtára. Ars Hungarica XLII. 2016, 309–338 (323. skk.).* Pócs Dániel további példákat is hoz a firenzei kör együttműködésére. L. továbbá *Alessandro Daneloni: Egy levéltári dokumentum Garázda Péterről. Irodalomtörténeti Közlemények CV. 2001, 451–455.*

6 A kódex létrejöttének, a szövegahagyományban elfoglalt helyének tágabb összefüggéseit l. részletesen a megjelenés alatt álló kódexleírásban (1. j.-ben megadott irodalom). Vö. *Patrizia Stoppacci: Libri e copisti nel convento di Santa Margherita di Cortona (secc. XIV–XV). In: In margine al progetto Codex. A cura di Gabriella Pomaro. (Toscana Biblioteche e Archivi, 3). Pisa 2014, 201–242.*

7 Az „első címerfestő” a bécsi Cod. 138-ban eszközölt beavatkozásainak részletes elemzéséhez, valamint a színek és az aranyozás az azonosításban játszott szerepéhez l. „Kék és (arany)sárga: a festékek és az aranyozás vizsgálata mint a kodikológiai rekonstrukció eszközei” című tanulmányomat a Könyv és olvasója c. konferencia kötetében.

8 Ha számolt is (pl. Hermann Julius Hermann), semmiféle, a könyvtár egészének kérdéseit érintő argumentációba nem építette be.

9 *Hoffmann Edith: Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. Magyar Könyvszemle XXX. 1923, 70–75; Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. Wehli Tünde kiegészítéseivel. Budapest 1929/1992, 82–84.*

10 Uo. 83.

11 Besançon, Bibliothèques Municipales, Ms 166, f. 1^r; vö. *Hoffmann–Wehli 1929/1992 i. m. (9. j.) 87–88.*

12 *Csaba Csapodi: The Corvinian Library. History and Stock. Budapest 1973, 492, B₂.*

13 *Hoffmann–Wehli 1929/1992 i. m. (9. j.) 81.*

14 Hunyadi Mátyás, a király. Hagomány és megújulás a magyar királyi udvarban (1458–1490). Kiállítási katalógus. Szerk. Farbaky Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András. Budapest 2008, 197., Kat. 2.2. (*Végh András*); Mattia Corvino e Firenze. Arte e Umanesimo alla Corte del Re di Ungheria. Catalogo della mostra a cura di Péter Farbaky – Dániel Pócs – Magnolia Scudieri – Lia Brunori – Enikő Spekner – András Végh. Firenze 2013, 60., Kat. 10. (*András Végh*)

15 A diadalkocsin álló figurát általában Mátyásnak tartják. Vö. *Hoffmann Edith: A Bécsből hazakerült múkinckek kiállítása a Nemzeti Múzeumban III. A kéziratok. Magyar Művészet IX. 1933, 289–297. (296.); Corvin János Berkovits Ilona értelmezése. Vö. *Berkovits Ilona: A magyarországi corvinák. Budapest 1962, 47–50.**

16 Hunyadi Mátyás, a király... i. m. (14. j.) 245., Kat. 4.23. (*Fazekas István – Spekner Enikő*)

17 *Hoffmann–Wehli 1929/1992 i. m. (9. j.) 82–83.*

18 *Dénes Radocsay: Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen. Acta Historiae Artium V. 1958, 57–68. (68.); Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában, I–II. Budapest 1966, 322.*

19 Uo.

20 *Hoffmann–Wehli 1929/1992 i. m. (9. j.) 87–88.*

21 *Ráth György: A Korvina önálló könyvkötési stílusa. Magyar Könyvszemle V. 1897, 250–265.; Hoffmann Edith: A Corvin-kódexek művészi dísze. In: *Fraknoi Vilmos – Fögel József – Gulyás Pál – Hoffmann Edith: Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Szerk. Berzeviczy Albert – Kollányi Ferenc – Gerevich Tibor. Budapest 1927, 43–44; Hoffmann/Wehli 1929/1992 i. m. (9. j.) 88.**

22 *Berkovits Ilona: A magyarországi corvinák... i. m. (15. j.) 77–78.; Balogh Jolán: A művészet... i. m. (18. j.) 529. A levél közölve: *Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon, XI. Pest 1855, 454.**

23 Az MTA Irodalomtudományi Intézetében 2016. február 23-án tartott előadása során.

24 *Csaba Csapodi: The Corvinian Library... i. m. (12. j.) 50–51.*

25 *Mikó Árpád: Bibliotheca Corvina – Bibliotheca Augusta. In: Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Budapest 1994, 404; Mikó Árpád: A reneszánsz művészet Magyarországon. Akadémiai doktori értekezés. Budapest 2011, 56–57. http://real-d.mtak.hu/526/4/dc_139_10_doktori_mu.pdf.*

26 *Mikó Árpád: A Bibliotheca Corviniana és az aranyozott corvina-kötések. In: MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára. Szerk. Nyerges Judit – Zvara Edina. Budapest 2016, 510–514.*

27 *Rozsondai Marianne: Magyar gótikus és reneszánsz könyvkötések. In: Pannonia regia... i. m. (25. j.) 455; Uő: Die Bibliotheca Corviniana und die Corvineneinbände. Neue Erkenntnisse zu ihrer Beurteilung. In: Bibliotheksmanagement – Kulturmanagement (Biblos-Schriften, Bd. 168). Innsbruck 1998, 337–360; Uő: A Corvin Mátyás számára készített aranyozott bőrkötésekről. In: A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből. Szerk. Monok István. Budapest 2004, 201–203; Uő: Über die Einbände der in München aufbewahrten Corvinen. In: Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus. Hrsg. Claudia Fabian – Edina Zsupán. (Supplementum Corvinianum, I.) Budapest 2008, 143–152; Uő: A Münchenben őrzött corvina-kötésekről. Görög szerzők latin fordításai. Magyar Könyvszemle CXXIV. 2008, 246–255.*

28 *Hoffmann–Wehli 1929/1992 i. m. (9. j.) 84.*

29 Attavante műveihez a Corvina Könyvtárban l. *Hoffmann–Wehli 1929/1992 i. m. (9. j.) 77. skk.; Annarosa Garzelli: Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento. (Inventari e cataloghi toscani 18.) Firenze 1985, 227–230; Angela Dillon Bussi: Ancora sulla Biblioteca Corviniana e Firenze. In: Ural-kodók és corvinák / Potentates and Corvinas. Exhibition catalogue. Szerk. Karsay Orsolya. Budapest 2002, 63–70; Lia Brunori: Attavante: da re Mattia ai Medici nel segno della continuità. In: Mattia Corvino e Firenze... i. m. (13. j.) 262–267.*

30 *Angela Dillon Bussi: Alcune novità sulla miniatura in età laurenziana. A proposito di Littifredi Corbizi e di un nuovo codice per Lorenzo. Rara volumina 1, 1994, 13–19.*

31 *Angela Dillon Bussi: La miniatura per Mattia Corvino: certezze e problematiche con particolare attenzione a quella fiorentina, a Bartolomeo di Domenico di Guido, a*

Mariano del Buono. In: Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria. Catalogo della mostra a cura di Paola di Petrus Lombardi – Milena Ricci. (Il giardino delle Esperidi, 16) Modena 2002, 105–115., különösen 111–112.

32 *Angela Dillon Bussi – Anna Rita Fantoni*: Aspetti della miniatura ai tempi di Lorenzo il Magnifico. In: All'ombra del lauro. Documenti librari della cultura in età laurenziana. Catalogo della mostra a cura di A. Lenzuni, Firenze 1992, 149–160; *Angela Dillon Bussi*: Ancora sulla Biblioteca Corviniana e Firenze... i. m. (29. j.). A kódex-csoporthoz l. továbbá *Concetta Bianca*: La biblioteca di Mattia Corvino. In: Principi e Signori. Le Bibliotheche nella seconda metà del Quattrocento. Atto del Convegno di Urbino, 5–6 giugno 2008. A cura di Guido Arbizzoni – Concetta Bianca – Marcella Peruzzi. Urbino 2010, 377–392. (385–386.)

33 Rosselli puttóihoz l. pl. az alábbi corvinákat: Bécs, ÖNB, Cod. 44, f. 1r; Budapest, OSZK, Cod. Lat. 412, f. 1r.

34 *Mikó Árpád*: A Bibliotheca Corviniana és az aranyozott corvina-kötések. In: MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára. Szerk. Nyerges Judit – Zvara Edina. Budapest 2016, 510–514.

35 *Zsupán Edina*: A Beatrix-psalterium geneziséhez. Művészettörténeti Értesítő LIX. 2010, 236–237.

36 A Filipecz-pontificale minden tekintetben párhuzamos a vatikáni missalával. Formái és a felhasznált motívumelemek ugyanazt a stíluskört, mindenekelőtt Francesco da Castello budai munkáit követik hasonló válogatásban, kompozicionális elrendezésben és ugyanazon kolorit szerint, mint a vatikáni missale. (Elsősorban a címlapra gondolunk, de a belső díszített oldalak is részben ugyanezekből az elemekből építkeznek, vegyítve azt a közép-európai, gótikus gyökerű formakincsel.) A címlap legközelebbi párhuzama, előképe a budapesti Trapezuntius-corvina (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 281.), Francesco da Castello munkája. A két kódex ornamentikáján valószínűleg ugyanaz a kéz dolgozott, sőt a Filipecz-pontificale figuráit kivitelező mester keze is megjelenik a missale figuráin dolgozó kezek között. Mindez a produkció műhelyszerűségére hívja fel a figyelmet. A Filipecz-pontificale mindezek alapján az évtized legvégére, 1490 körülre datálható. A Kálmáncsehi-Lichtenstein-Breviarium és Missale figuráin dolgozó mesterek egyikével.

37 A bécsi Ptolemaios-corvinát éppen ezért az 1488. októberi keltezésű Hieronymus-corvina tudja datálni az évtized végére.

38 A kódexet Hoffmann Edith attribuíta elsőként Boccardino il Vecchiónak, vö. *Hoffmann–Wehli* 1929/1992, 78., 98., nr. 3. H. J. Hermann az attribúciót nem fogadta el, hanem – a korábbi kutatással összhangban – továbbra is Attavantét tartotta a kódex fő miniátorának. Figyelemre méltó, hogy Hermann a kódexben segédek működését is feltételezte. Vö: *Hermann Julius Hermann*: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance 3. Mittelitalien: Toskana, Umbrien, Rom (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, VIII/6). Leipzig 1932, 101–111., Nr. 25, (102.). Bartoniek Emma leírásában Boccardino il Vecchio mellett tette le a voksát. Vö. *Emma Bartoniek*: Codices manu scripti latini, I. Codices latini medii aevi. Budapest 1940, 379–380., Nr. 417; Berkovits

Ilona viszont kitarzott az Attavante-attribúció mellett. A kódexjegyzékben Hermann felvetésére is reagál e megjegyzésével: „... Attavante degli Attavanti és műhelytársai festették.” Vö. *Berkovits Ilona*: A magyarországi corvinák... i. m. (15. j.) 47–53., 119., Nr. 29. A későbbi irodalomban azonban már egyöntetűen Boccardino il Vecchiót találjuk miniátorként, és többé már nincsen szó másodlagos kéziről/kezekről. Vö. *Csaba Csapodi*: The Corvinian Library... i. m. (12. j.) 316–317., Nr. 503. (Csapodi itt még megemlíti Berkovits Ilona attribúcióját, ám 1990-es cenzusában már nem; vö. *Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Corviniana. Budapest 1990, 40., Nr. 37; Ural-kodók és corvinák... i. m. (29. j.) 252–255., Kat. 41. (*Földesi Ferenc*); *Diego Galizzi*: Boccardi, Giovanni di Giuliano detto Boccardino il vecchio. In: Dizionario biografico die miniatori italiani. Secoli IX–XVI. Szerk. M. Bollati. Milano 2004, 113–116 (114); *Annarosa Garzelli*: Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento. (Inventari e cataloghi toscani, 18.) Firenze 1985, 342–343. A kódex tartalmáról és az uralkodói reprezentációban betöltött szerepéről legátfogóbban: *Mikó Árpád*: Ekphraseis. A budapesti Philostratos-kódex és a Bibliotheca Corvina. In: Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. Szerk. Takács Imre – Buzási Enikő – Jávor Anna – Mikó Árpád. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, 1991. Budapest 1991, 69–77. (72.)

39 A kódex legteljesebb feldolgozása: *Farbaky Péter*: Szatmári György, a mecénás. Budapest 2002, 71–77. Farbaky Péter párhuzamok alapján kísérelte meg elhelyezni a breviariumot Boccardino il Vecchio életművében egy 1518-ban kifizetett, és a firenzei mester által kifestett perugiai kódex egyik miniatúrájához kötve azt (i. m. 76–77). A kézírral Annarosa Garzelli is foglalkozott a firenzei miniatúrafestészet, azon belül pedig Boccardino il Vecchio munkássága kontextusában, jóllehet ő még ismeretlen püspökként nevezte meg a kódex possessorát – miként erre Farbaky Péter is rámutat: *Annarosa Garzelli*: Miniatura fiorentina... i. m. (27. j.) 345. Ugyanez a possessormegjelölés („ismeretlen püspök” köszön vissza Diego Galizzi 2004-es szövekkében is: *Diego Galizzi*: Boccardi... i. m. (27. j.) 116. A kódex teljes egészében tanulmányozható digitális változatban a BnF Gallica honlapján.

40 *Diego Galizzi*: Boccardi... i. m. (27. j.) 115–116.

41 Természetesen más példákat is választhatunk volna Boccardino il Vecchio munkái közül, ugyanis valóban olyannyira konzekvens a miniátor formavilága, ám hazai vonatkozása miatt tűnt kézenfekvőnek a Szatmári-breviarium.

42 *Jonathan Alexander*: Medieval Illuminators and their Methods of Work. New Hawen–London 1992, 53, 181.

43 Uo.

44 Új, részletes leírását l. Die Illuminierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Mitteleuropäische Schulen IX ... i. m. (1. j.).

45 *Diego Galizzi*: Boccardi... i. m. (27. j.) 114.

46 Uo.

47 Francesco Rosselli adósságai miatt próbált szerencsét a magyar királyi udvarban, és két éves budai tartózkodás után Firenzében házat tudott vásárolni.

48 *Hoffmann–Wehli* 1929/1992, 100., nr. 62.; *Emma Bartoniek*: Codices manu scripti latini... i. m. (38. j.) 222., Nr. 249; *Berkovits Ilona*: A magyarországi corvinák... i. m.

(15. j.) 47–53, 116–117., Nr. 17; *Csaba Csapodi: The Corvian Library...* i. m. (12. j.) 341–342., Nr. 565; *Csapodi Caba – Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana...* i. m. (38. j.) 37., Nr. 24; *Uralkodók és corvinák...* i. m. (29. j.) 274–275., Kat. 52 (*Földesi Ferenc*); Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád. Budapest 2002, 224–226., Kat. 208. (*Mikó Árpád*). *Az Epitomé magyarul: Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet.* Budapest 1985.

49 Mikó Árpád a kódex legutóbbi átfogó leírásában utal arra, hogy a Philostratos-corvinát és a Ransanus-corvinát összeköti az a mozzanat, hogy mindkettőben történi utalás magára a konkrét díszpéldányra. Vö. Jankovich Miklós gyűjteményei... i. m. (48. j.).

50 Valószínűleg nem kell alattuk más neveket, szavakat, sorokat sejtenuünk. Elképzelhető, hogy a felülírásnak egyszerűen az volt az oka, hogy fr. Johannes ezeket a neveket kék tintával ki akarta emelni, s korábban talán barna tintával lehetett írva, de talán az eredetileg is kék tintával írt szavak/sorok kifakultak, és ki kellett javítani őket.

51 Arra, hogy ez a betoldó kéz Jankovich Miklós keze, a műgyűjtő kódexeiben látható egyéb bejegyzéseiből következtetek. Jó példa pl. a Margit-legendát tartalmazó nyelvemlékünk (Budapest, OSZK, MNY 3).

52 *Az Epitomé Ransanus Annalesének képezte részét.* A műben elfoglalt helyéhez l. *Kulcsár Péter* alapvető tanulmányát: *Ransanus Epitoméjának kéziratai.* Magyar Könyvszemle LXXXV. 1969, 108–120. *Az Annales* egyébként a maga egészében kiadatlan. Megjelent: *Pietro Ranzano: Descriptio totius Italiae (Annales, XIV–XV).* A cura di Adele Di Lorenzo – Bruno Figliuolo – Paolo Pontari. (Storiografia umanistica, 3). Firenze 2007.

53 L. a 48. sz. jegyzetben megadott szakirodalmat.

54 Ebben a kódex valamennyi kutatója egyetért.

55 *Csapodi Csaba: Beatrix királyné könyvtára.* Magyar Könyvszemle LXXX. 1964, 201–224. (206–207.)

56 *Csapodi Csaba: The Corvian Library...* i. m. (12. j.) 341–342., Nr. 565: „South Italy (Naples?) ... or perhaps Buda, 1490.”

57 *Kulcsár Péter: Ransanus Epitoméjának kéziratai...* i. m. (52. j.) 114–119.

58 Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei... i. m. (48. j.)

59 A Corvina-könyvtár köreiből jó párhuzam erre a Mátyás-graduale franko-flamand rétege.

60 Hasonló donációs jelenetekhez l. *Hanno Wijsmann: Luxury Bound. Illustrated Manuscript Production and Noble and Princely Book Ownership in the Burgundian Netherlands (1400–1550).* Turnhout 2010, 651–681. Szintén jó párhuzamok: Bruxelles, KBR, MS. 11703, f. 6r és MS. IV 1264, f. 1r; reprodukció közölve: *Céline Van Hoorebeek: La réception de l’humanisme dans les Pays-Bas Bourguignons (XVe –début XVIe siècle).* In: *Matthias Corvin, les Bibliothèques princières et la genèse de l’état moderne.* Publié par Jean-François Maillard – István Monok – Donatella Nebbiai (Supplementum Corvianum, II.). Budapest 2009, 93–120. (100., 4. kép; 114., 8. kép)

61 Javaslattal is teszünk a forrásokra: Mátyás portréja mintha a bécsi Hieronymus-corvinából származna (Bécs, ÖNB, Cod. 930, címlap, bal oldali bordűr köze-

pe), Beatrixé pedig összhatásában és beállításában is nagyon emlékeztet a királynénak a budapesti Agathias-corvinában található portréjára (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 413., f. 1r). Mátyás ikonográfiájának legteljesebb feldolgozása: *Balogh Jolán: Mátyás király arcképei.* In: *Mátyás király emlékkönyv, I–II.* Szerk. Lukinich Imre. Budapest 1940, I., 435–548. A Ransanus-corvina miniatúrája: 502. (36. sz.)

62 A „második címerfestő” budai munkáit egy másik tanulmányban készülök bemutatni.

63 *Kulcsár Péter: Ransanus Epitoméjának kéziratai...* i. m. (52. j.) 112–113.

64 *Kulcsár Péter* felhívja a figyelmet arra (uo. 117.), hogy a kézirat sokáig bekötetlen lehetett, az (eredeti) első és utolsó lapja védhette, amíg mindkettő el nem rongyolódott. Ez a körülmény is a befejezetlenségről árulkodik. (A két pergamenlapot [f. 8, f. 169] ma papírlapok pótolják, amelyek minden bizonnyal Jankovich Miklósnak köszönhetőek [l. korábban].)

65 Vö. Archives départementales de Seine Maritime. G. 866, éd. *Tanmaro De Marinis: La biblioteca napoletana dei re d’Aragona, I–IV.* Milano 1952, II., 202, Nr. 102; *Charles de Robillard de Beaurepaire: Inventaire-sommaire des archives départementales antérieures à 1790. T. deuxième (1567–3172).* Paris 1874, 293–294.

66 A címer helye nem biztos, hogy teljesen ki volt töltve. A folio versóján nem kivehető a Mátyás-címer.

67 *Philippe Lauer: Bibliothèque Nationale, Catalogue général des manuscrits latins. Tome II.* Paris 1940, 162–163. (163.): „Le ms. dut être exécuté pour Mathias Corvin, roi de Hongrie, dont les armes ont été grattées au f. 1 et remplacées par celles de Ferdinand Ier d’Aragon, roi de Naples.” Lauer itt Hevesyre hivatkozik. Vö. *André de Hevesy: La bibliothèque du roi Matthias Corvin (Publications de la Société française de reproductions de manuscrits à peintures, 4),* Paris 1923, 72, Nr. 80.

68 A kéziratot I. Aragónia Ferdinánd egyik utódától, III. Aragóniai Ferdinándtól vagy I. Aragóniai Frigyes-től még annak (ti. Frigyesnek) 1504-ben bekövetkező halála előtt megvásárolja Georges d’Ambois bíboros, roueni érsek.

69 Párizs, BnF, Cod. Latin 6390 (Seneca és Pseudo-Seneca művei). A bejegyzés: *re hungaria* (f. 136v).

70 Párizs, BnF, Cod. Graec. 741 (Chrysostomos, In secundum ad Corinthios Epistolam argumentum et homiliae 1–30). A bejegyzés: *re hungaria* (f. 267v).

71 F. 1r alján a kikapart címer maradványai valóban Mátyás magyar és cseh királyi címerére emlékeztetnek, középen a hollós szív-pajzsral, s ez arra enged következtetni, hogy a kódex esetleg valóban eljuthatott Budára, mivel ezt a címertípust (ez esetben a „második címerfestőtől”) tapasztalataim szerint csak Budán festették a corvinákba.

72 A legfrissebb kutatás cenzusát tekintve (Németh András készülő katalógusában), amelyben ez a kódex a bizonytalan kategóriába tartozik. A korábbi kutatás nem kérdőjelezte meg a párizsi görög corvina budai jelenlétét, ám ezt inkább a szokás alapján tette, nem pedig érvekkel alátámasztva. Vö.: *Csaba Csapodi: The Corvian Library...* i. m. (12. j.) 180., Nr. 169; *Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana...* i. m. (38. j.) 56., Nr. 128.

THE "FIRST EMBLAZONER" OF THE CORVINA LIBRARY:
STYLISTIC AUTHENTICITY AND IMITATION.
NEW APPROACH TO THE PROVENANCE OF THE PHILOSTRATUS CORVINA
AND THE RANSANUS CORVINA

The Hungarian king Matthias Corvinus's royal library as the collection of a renaissance/humanist ruler was enriched not only with works ordered or purchased in Italy but also with manuscripts made in Buda. Most recent investigations suggest that illuminating and copying activity started in the Buda court only after the arrival of Queen Beatrice (1476).

The paper is concerned with one of the marked illuminator figures of the Buda workshop labelled – for want of real identification – as "the first emblazoner". (His figure was first outlined by Edith Hoffmann in the 1920s, who also verified that he had been trained in Florence.) So far modest floral ornaments and Matthias's coat of arms had been attributed to this illuminator, in addition to two voluminous manuscripts, the Alberti Corvina in Modena and the Ambrosius Corvina in Paris (Modena, BEU, ms.Lat.419; Paris, BnF, Cod. Latin 1767).

The paper sheds light on the illuminator's figure embedded in a broader context and viewed from a new angle. The novel aspect is the differentiation between the illuminator's own style and style imitation. The author managed to demonstrate that the master did not only create his own style but occasionally imitated the style of others. Accordingly, the first half of the study analyses the illuminator's own style in detail, and the second half discusses his work with the method of imitation. The basis for the examination of the latter is the Ransanus manuscript (Bp. OSZK, cod. Lat. 249) in which the master's hand imitating a certain Franco-Flemish style can be safely identified.

While explicating the above topics, the author also proposes new ideas about the genesis and localization of two important corvina manuscripts. She proves that the Philostratus (Bp., OSZK, Cod. Lat. 417) and Ransanus Corvinae so-far believed to have been made in Florence and Southern Italy were actually produced in the Buda workshop. The author uses all aspects of codicological research in her argumentation. This is the first time during the research that a scribe figure is also delineated who worked in the Buda workshop at the very end of the 1480s. The Buda Corvina as well as Nagylucsei's Psalter (Venice, BNMs, Lat. VIII. 2=2796; Munich, BSB, Clm 175; Budapest, OSZK, Cod. Lat. 369) are by his hand. The Philostratus Corvina can be attributed to a scribe who imitated him fairly closely.

The author concludes that the working method of the "first emblazoner" (idiosyncratic and imitated styles) and his role in different codices epitomize the functioning of the Buda workshop. She opines that the structure of the workshop was based on the parallel activity and occasional collaboration of outstanding and lesser masters. It is almost self-evident to infer from her reasoning that the Florentine illuminator Boccardino il Vecchio possibly decorated the Philostratus Corvina in Buda. The author points out that the inner initials of the manuscript are not by Boccardino il Vecchio but by a lesser figural painter. One of the secondary initials is clearly the copy of a Francesco Rosselli half-figure type. This phenomenon locates the second hand ("first emblazoner"?) to Buda. (Rosselli worked in Buda in 1479/80, his works were included in the Buda library, too.) The fact that a lesser master had a role in such an exquisite manuscript is ascribed by the author to the structure of the Buda workshop.

At the same time the paper also raises the question of the contribution of the "second emblazoner" within the Corvina Library and concludes that the Ransanus manuscript is the joint work of the "first" and "second emblazoners" in Buda (working on the codex with time lags).

The author reflects upon the long-standing question of dating the two heraldic painters and adduces important data to support the earlier also proposed hypothesis that the first and second emblazoners worked parallel, and their work coincided with the comprehensive development and unification of the Buda library at the very end of the 1480s.

ZSUPÁN Edina, Országos Széchényi Könyvtár / National Széchényi Library, H-1827 Budapest, Budavári Palota, F épület, edina.zsupan@gmail.com

Kulcsszavak: Corvina Könyvtár, „első címerfestő”, Pietro Ransano, Philostratus-corvina, Boccardino il Vecchio, budai miniátorműhely, „második címerfestő”, scriptorok / *Keywords:* Corvina Library, "first emblazoner", Pietro Ransano, Philostratus Corvina, Boccardino il Vecchio, Ransanus Corvina, Buda illuminating workshop, "second emblazoner", scribes